

TILKOVSKY LORÁNT

A német irredenta és Magyarország. A magyarországi népinémet (volksdeutsch) mozgalom útja

A két világháború közti magyarországi ellenforradalmi rendszer uralkodó körei bizonyos „sorsközösséget” éreztek azzal a Németországgal, amellyel Magyarország együtt harcolta végig és veszítette el a világháborút, amellyel együtt viselte annak következményeit, s amellyel meggyőződésük szerint együtt is érdekelt a békeszerződések által teremtett helyzet megváltoztatásában. Türelmetlenül várták a német irredenta kibontakozását, hogy a magyar irredenta törekvéseket ezzel koordinálhassák.

A 20-as évek közepétől fokozottan felfigyelhettek arra, hogy a németországi társadalomban jelentős szellemi erjedés megy végbe: bizonyos pángermán hagyományok faji alapokra helyezésével egy sajátos ideológia van kialakulóban, a népközösség (Volks-gemeinschaft) gondolata, valamint a kulturálisan egységes nemzet (kulturell einheitliche Nation, Kulturnation) eszméje, mint eszmei kristályosodási tengelyek körül. Felismerték, hogy ez az ideológiai konstrukció a maga kihatásaiban nagymértékben képes megerősíteni a birodalom határain kívül élő németeket nemcsak nemzeti öntudatukban, de az idegen uralommal szembeni ellenállásukban; fokozza összetartozástudatukat az „anyanéppel” (Muttervolk), amannak viszont állandóan ébren tartja élénk figyelmét a külföldi németiség (Auslandsdeutschtum) sorsa iránt. Felismerték továbbá, hogy a kisebbségvédelem terén ezzel új koncepció jelentkezett, amely — nem találván elég hatékonynak a különben is gyűlöletes békeszerződések kisebbségvédelmi paragrafusaira alapozódó nemzetközi ellenőrzést az egyes „államalkotó” népek kormányainak egyébként szuverén belügyként kezelt nemzetiségpolitikája felett, — igényt formál az anyaország (Mutterland) beleszólására is. De azt is azonnal megértették, hogy a kulturális kapcsolattartás követelt szabadsága milyen lehetőségeket nyújt a kisebbségben élő népcsoportok (Volksgruppe) szellemi, majd politikai befolyásolására, adott esetben és végső fokon az ország határai közé való visszatérésük (heim ins Reich) előkészítésére is. A magyar uralkodókörök előtt tehát már kezdetben sem volt kétséges, hogy Németország társadalmának „nemzeti gondolkodású” széles rétegeiben — még a weimári köztársaság időszakában, és többnyire kisebbségvédelmi köntösből, — a német irredenta szellemi fegyverei kovácsolódnak.¹

A magyar uralkodókörök nem lehettek közömbösek ezen eszmék iránt. A trianoni békeszerződés következtében az ország magyar lakosságának jelentékeny része kisebbségi sorsra jutott az úgynevezett „utódállamokban”, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában; védelmük, támogatásuk, kulturális szervezésük, és

¹ *Szent-Iványi Domokos*: Csonkamagyarország külpolitikája 1919 júniustól—1944. március 19-ig. (Kézirat a Ráday-levéltárban). Függelék I.: A magyarországi német (sváb) kérdés.

mindezek örve alatt irredenta célzatú politikai befolyásolásuk lényegében ugyanazokat a problémákat vetette fel, s a „népközösség”, a „kulturálisan egységes nemzet” gondolata ebben a vonatkozásban számukra is megfontolandónak tűnő, — de ugyanakkor kizárólag e viszonylatra korlátozódó — lehetőségeket kínált.² Míg ugyanis az összetartozás alapját képező „népiség” gondolata (Volks-tumsgedanke) a német irredentát maximálisan szolgálta, a magyar irredentát leszűkítette volna a trianoni békével elvesztett területek azon részeire, ahol többségében magyar lakosság élt. Márpedig a magyar uralkodó körök — ha taktikai okokból időnként a magyarlakta területek kérdését állították is irredenta propagandájuk előterébe, — valójában sohasem mondtak le a békeszerződés integrális revíziójáról, az elvesztett területek egészének visszanyeréséről. E területek nem-magyar népek által lakott túlnyomó részére a magyar irredenta kizárólag „történelmi jogon” formálhatott igényt. Eszerint a helyreállítandó „magyar birodalom” — ellentétben a német „ein Volk, ein Reich” képlettel, — az első magyar királyig, Szent Istvánig visszanyúló tradíciók szellemében soknemzetiségű ország, magyar szupremáciával. A magyar irredenta ideológiája a „szentistváni gondolat”, amely türelmes nemzetiségpolitikának és a nemzeti-ségi autonómia különböző formáinak kijátásba helyezésével igyekezett feledtetni a korábbi nemzetiségpolitika rossz emlékeit, és a visszacsatlakozás eszméjére ráhangolni az elszakadt nem-magyar népeket.³

De nemcsak arról volt szó, hogy a magyar irredenta a német irredentával való koordinálás nélkülözhetetlennek tekintett szükségessége ellenére sem helyezkedhet azzal azonos elvi alapra, hanem hamarosan kiderült, hogy az a tevékenység, amelyet a weimári köztársaság egyre tetemesebb állami támogatását is élvező különböző hatalmas németbirodalmi társadalmi szervezetek a népközöségi ideológiának megfelelően a külföldi németység irányában kifejteni kezdtek, határozottan keresztetkék a magyar irredenta érdekeit Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia azon területein, amelyekre a magyar irredenta irányult, s ahol számottevő német lakosság is élt. Míg ugyanis a magyar irredenta érdekei azt kívánták, hogy az említett területek németsege szorosan együttműködjék a magyar kisebbséggel, s önmaga számára is a magyar uralom alá visszakerülést tekintse kívánatosnak, — a német birodalomból kiáradó „népinémet” (volksdeutsch) propaganda hatása alatt ezek hamarosan a népiségében, nyelvében, kultúrájában egységes hatalmas német nép külföldi „népcsoportjainak” kezdtek magukat tekinteni. Mint ilyenek nem Budapestről, hanem Berlinből, Stuttgartból, Münchenből s a német népiségi gondolat más hírhedtté vált központjaiból várták és kapták a direktívákat. Az ezek által kitűzött cél az volt, hogy a német „népcsoportok” szívós munkával, konok következetességgel, de rugalmas taktikával, lépésről-lépésre harcolják ki az utódállamok kormányaitól a maximális lehetőséget „népiségük” anyagi és szellemi megerősítésére, a népcsoport öngazgatása (Volksgruppenautonomie) belső előfeltételeinek megteremtésére. Az utódállamok magyar kisebbségének politikájához való viszony ennek a politikának volt teljességgel alárendelve: a kisebbségi harcban való német — magyar együttműködés lehetőségével sikerrel zsarolták a csehszlovák, román, jugoszláv kormányt, de a teljesen egyéttműködéstől Csehszlovákiában hosszú ideig, Romániában és Jugoszláviában mindvégig tartózkodtak, mert az megítélésük.

² OL Küm. pol. res. 32. cs. 21. tétel, 34/1929. Jungerth ügyvivő jelentése, Helsinki, 1929. jan. 2.

³ *Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938—1941.* Bpest, 1967. 7—12. l.: Trianontól a revízióig.

szerint nem könnyítette volna meg a német „népcsoportok” kívánságainak kielégítését, hanem ellenkezőleg, megmerevítette volna a kormányok ellenállását ezekkel szemben. A remélt együttműködés helyett surlódások, sőt kifejezetten ellenséges megnyilvánulások szaporodtak el az utódállamokbeli német és magyar kisebbségek politikai viszonyában, s ez a jelenség keserű csalódottsággal és mélységes aggodalommal töltötte el a magyar irredenta irányítóit.⁴

A legnagyobb aggodalmat azonban az váltotta ki, hogy a német „népközösség” eszméje egyetemes érvényű ideológiaként indulván hódító útjára, ennek következményeivel nemcsak az utódállamok által birtokbavett egykori magyarországi területek, hanem a trianoni Magyarország német kisebbsége viszonylatában is számolni kellett. A fajilag, nyelvileg, kulturálisan egységes német nemzet gondolatának hirdetői a csonkamagyarországi félmillió németiséget sem hagyták számításán kívül; szembekerülve a magyar felfogással, amely a nemzetiségeket, így a hazai németeket is, a politikailag egységes magyar nemzet — bár „idegenajkú”, de szerves — részének tekintette. A német népközösség eszméjének térhódítása megindult a magyarországi németiség körében is, nagymértékben támaszkodva a világháborús évek élményanyagára, amikor a sajtó a német katonai erények, hadisíkek, „hősi helytállás” stb. mértéktelen dicsőítésével az elképzelhető legrosszabb formában ébresztette fel bennük a hatalmas német néphez tartozás büszke öntudatát. A magyarországi németiség vezetőinek egy része, így a nagytekintélyű Jakob Bleyer budapesti egyetemi tanár, 1919—1921-ben nemzetiségügyi miniszter, már a 20-as évek második felében síkra szállt a német népközösség, a kulturálisan egységes német nemzet gondolata mellett, amelyet a magyar hazához való, erőteljesen hangsúlyozott hűséggel nem tartott összeegyeztethetetlennek. Szoros kapcsolatot tartott fenn a külföldi németiség irányában folytatott németbirodalmi propaganda olyan társadalmi szerveivel, mint a C. v. Loesch vezetése alatt álló Deutscher Schutzbund, s igénybevette azok erkölcsi és anyagi támogatását. A magyarországi német kisebbség helyzetével kapcsolatos panaszait már ő is rendszeresen szóváltette Berlinben és Münchenben, s a németbirodalmi sajtó erre alkalmas organumainak támogatását kérte a magyar kormány „puhítására”. Bleyer nagy nyomatékkal emelte ki a magyar kormány előtt, hogy csak az esetben remélheti az elszakadt területek németjeinek és más nem-magyar népeinek visszakíváncozását a magyar uralom alá, ha a hazai németiséggel — a trianoni Magyarország egyetlen számottevő nemzeti kisebbségével — szemben behozható egy nagyvonalú, vonzó nemzetiségpolitikára való képességét. Ennek az érvelésnek éppen az utódállamok német kisebbségének a német birodalomból is ösztönzött és sugalmazott sajtója adott különös hangsúlyt, amely erősen bírálta a magyar nemzetiségpolitikát, és nyíltan hirdette, hogy a német „népcsoportok” helyzete az utódállamokban bár korántsem kielégítő, mégis sokkal kedvezőbb, mint a magyarországié.⁵

Ez az állásfoglalás a magyarországi németiség gazdasági helyzetét illetően megalapozatlan volt, hiszen közismerten jómódú paraszti rétegekről volt szó; viszont a magyar uralkodó körök számára rendkívül kínos módon tapintott rá kulturális szempontból meglehetősen hátrányos helyzetükre, különösen ami az anyanyelvnek a népiskolai oktatásban való korlátozott érvényesülését, a német-

⁴ OL. Küm. pol. 421. cs. „Vegyes bizalmas anyag, 1919—1936”. Pataky Tibor elaborátuma; „A német álláspont. és vele szemben a magyar megvilágítása.”

⁵ OL. Küm. pol. res. 32. cs. 21. tétel, 235/1929. Kánya Kálmán berlini magyar követ elentése, Berlin, 1929. márc. 8.; Küm. pol. 166. cs. 21/7 tétel, 316/1931. Kánya jelentése, Berlin, 1931. jan. 24.

nyelvű középiskolák, tanítóképző intézet teljes hiányát illeti. Az egyéni politikai jogok tekintetében a német nemzetiségűek nem voltak hátrányos helyzetben, de önálló német kisebbségi pártot, a németiséget mint nemzeti kollektívumot illető parlamenti képviselőt a magyarországi politikai szisztéma nem tett lehetővé. Bleyerék álláspontja e tekintetben az volt, hogy ilyen politikai igényeket mindaddig nem támasztanak, míg reményük van arra, hogy kulturális természetű kívánságaikat a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások útján elérik.⁶

Azok az 1923 évi törvényes rendelkezések, amelyekkel a magyar kormány a kisebbségekkel való méltányos bánásmódra vonatkozó, a trianoni békeszerződésbe foglalt követelményeknek igyekezett eleget tenni, hogy így erkölcsi alapja lehessen az utódállamokban élő magyar kisebbségekkel szembeni bánásmód számonkérésére, egyrészt számos vonatkozásban nem voltak kielégítőek, másrészt nem érvényesülhettek a magyar társadalom nemzetiségi kérdésekben tanúsított ingerült türelmetlensége, ellenállása következtében.⁷ A többségében nem-magyar népek által lakott országrészek Trianon által szentesített elszakadása ugyanis a „csonkaország” magyar társadalmában olyan pszichózist teremtett, amely egyáltalán nem kedvezett azoknak az amúgyis igen korlátozott törekvéseknek, amelyek a korábbi, a nemzetiségeket magyar uralom alatt megtartani nem tudó nemzetiségpolitika revideálását, és egy ezeket visszacsalogatni képes, „vonzó” nemzetiségpolitika kialakítását célozták. A magyar közvélemény széles rétegeit az a meggyőződés hatotta át, hogy a „trianoni katasztrófát” nem a magyar nemzetiségpolitika keménysége, hanem ellenkezőleg, „bűnös gyengesége” idézte elő, s ennek megfelelően szenvedélyesen ellenezett minden „engedményt” a kisebbségeknek, s ezek minden igényében hajlamos volt azonnal „újabb magyarságellenes merényletet”, „hazaárulást” látni. Hiába volt a magyarországi németiség az egyetlen nemzetiség, amely annakidején Bleyer vezetésével az ország integritásának megőrzéséért szállt síkra, a trianoni béke aláírása, majd a Burgenland sorsát megpecsételő velencei egyezmény után maga sem mentesült a bizalmatlanság, gyanakvás légkörének nyomásától. A Bethlen-kormány 1924-ben csak rendkívül szigorú kautélák mellett engedélyezte a magyarországi németiség egyetlen társadalmi szervezetének, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületnek (Ungarländischer Deutscher Volksbildungverein) működését, a kormány bizalmi emberének, a német származású volt külügyminiszternek, Gratz Gusztávnak elnökletével, aki mellett Bleyer az ügyvezető alelnök feladatkörét látta el.⁸

A német kisebbség elsősorban iskolaügyi vonatkozású panaszait, kívánásait a legnagyobb hangsúllyal Bleyer képviselte az egyesület lapja, a Sonntagsblatt hasábjain és a kormányhoz intézett memorandumaiában; Gratz közvetítő szerepet töltött be, a kormányt engedékenységre, Bleyert viszont mérsékletre és körültekintő magatartásra intve. A kormányban megvolt a készség arra, hogy évről-évre fokozatosan több és több német kisebbségi népiskolában adjon ha nem is

⁶ *Matthias Annabring*: Das ungarländische Deutschtum. Stuttgart—Möhringen, 1952.

⁷ A 4800/1923. VIII. sz. VKM rendelet a kisebbségi népiskolák három típusát állapította meg. A-típus: tanítási nyelv a kisebbségi anyanyelv, a magyar csak kötelező tantárgy. B-típus: a tantárgyak felét anyanyelven, másik felét magyarul tanítják. C-típus: a tanítási nyelv magyar, az anyanyelv csupán kötelező tantárgy. — A szülők értekezlete szavazta meg a helyileg bevezetendő iskolatípust. Mivel a szülőket rendszerint presszió érte, a felállított kisebbségi iskolák túlnyomó többsége C-típusú lett, tehát a kisebbségi anyanyelv oktatására a minimális lehetőséget nyújtotta. A német nyelvet ismerő tanerők nagy hiánya a helyzetet tovább súlyosbította.

⁸ *Bellér Béla*: Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája. Századok. 1963. évf. 6. sz.

kielégítő, de mégis nagyobb teret az anyanyelvi oktatásnak,⁹ erre vonatkozó elhatározását azonban az ideges atmoszféra hatása alatt habozott következetesen érvényesíteni. A népiskolák túlnyomó többségét fenntartó egyházak is kijelentették, hogy mivel a kívánt kisebbségi iskolareform végrehajtásával a hazafiatlanság vádját vonnák magukra, csak akkor fognak ezirányban lépéseket tenni, ha a kormány őket erre törvénnyel kényszeríti.¹⁰ A német anyanyelv középiskolai érvényesítéséről szó sem lehetett, a kormány német tanítóképző intézet felállítása elől is elzárkózott, csupán a magyar tanítóképzők némelyikében foglalkoztak a német kisebbségi népiskolák pedagógus utánpótlásának nevelésével, illetve egy nyári tanfolyam keretében ezen iskolák tanerőinek továbbképzésével. Céltudatosan akadályozni kívánta a kormány szélesebb német értelmiségi réteg kinevelődését, mert ez a német nemzeti öntudat élesztgetésével, ápolásával „megzavarhatná a magyarsággal való együttélés harmóniáját”.¹¹

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület és a magyar kormány éveken át elhúzódó, tényleges eredményt alig hozó tárgyalásai az iskolakérdésben, a legnagyobb mértékben magukra vonták azoknak a németbirodalmi társadalmi szerveknek a figyelmét, amelyek feladatuknak tartották a külföldi németiség kérdéseivel való törődést. A Deutscher Schutzbund, a Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) megbízottai, olykor egyenesen vezetői, Magyarországon ismételten személyesen felkeresték, illetve Németországban fogadták Bleyert és ellátták tanácsaikkal; titkos pénztámogatást nyújtottak az egyesület működéséhez, lapja fenntartásához, a vidéki agitáció költségeihez; segélyezték a magyarországi német főiskolásokat, s nagy számban ajánlottak fel ösztöndíjakat magyarországi német fiatalok részére, hogy főiskolai tanulmányaikat a német birodalomban végezzék, majd visszatérésük után a németlakta vidékeken mint orvosok, ügyvédek, tanítók letelepedve, népük öntudatosítói, a nagy német népközösség ideológiájának terjesztői lehessenek.¹²

A magyarországi „néptársak” (Volksgenosse) harcának segítésére a 20-as évek végén tömegessé vált a német birodalomból érkező turisták, tanítók, diákok tervszerű és szervezett látogatása a magyarországi német falvakban, ahol felméréseket végeztek és jelentéseket készítettek a lakosság viszonyairól, német népi öntudatuk és összetartozástudatuk fokáról, a „népiségükben” való megerősítésükre szükséges teendőkről. E „vándormadarak” (Wandervogel) agitációjának hatására a német falvak lakosságában már-már olyan képzetek vertek gyökeret, hogy a magyarok legnagyobb ellenségeik, s velük szemben a német népközösség hatalmas ereje ad számukra védelmet és támaszt.¹³ Ezt a benyomást fokozta a németországi sajtó, amely drámai hangvétellel tárgyalta a magyarországi németek sorsát, akikre a teljes elnemzetietlenedés, pusztulás vár, ha erőlyes közbelépés nem történik, úgyszólván az utolsó órában.¹⁴ Ez a propaganda az asszimiláció méreteit és főleg perspektíváit rendkívül túlozta, s nemcsak az erőszakos asszimiláció ellen lépett fel, hanem a kapitalizmus fejlődésével, az iparosodással összefüggő természetes asszimiláció eredményeinek megváltoztatására is törekedett. A német disszimilációs törekvés következménye a magyar részről megnyilvánuló asszimilációs törekvések erősödése volt, amely

⁹ A C-típusú iskolák B-típusúvá változtatásával.

¹⁰ OL ME Nemzetiségi o. 24. cs. C. 8134/1934.

¹¹ OL ME Nemzetiségi o. 27. cs. C. 15626/1934.

¹² OL ME Nemzetiségi o. 27. cs. C. 15140/1934.

¹³ OL ME Nemzetiségi o. 24. cs. C. 8616/1934.

¹⁴ OL ME Nemzetiségi o. 19. cs. C. 5007/1930.

különösen az 1930 évi népszámlálás eredményeiben és nagyméretű névmagyarosítási kampányban jutott kifejeződésre; ez viszont megint a német népiség harcosainak tüzeire öntött olajat, s így egy *circulus vitiosus* jött létre.¹⁵

A német „népiségi munkának” (*Volkstumsarbeit*) fontos mozzanata volt a németek által lakott területek többnyire túlzással történt etnikai, nyelvi feltérképezése. E Németországban kiadott, a magyarországi németiség körében terjesztett térképek magyar részről nagy izgatottságot váltottak ki, s az azokon feltüntetett nyelvhatárokat a népiségi gondolat álarcában jelentkező németbirodalmi expanzió által célul kitűzött politikai határok gyanánt fogták fel.¹⁶ Az a gondolat ugyanis, hogy az össznémetiség (*Gesamtdeutschum*) egyetlen népi közösséget, kulturálisan egységes nemzetet alkot, kétségtelenül magában hordozta azt a perspektívát, hogy előbb vagy utóbb a politikai egység megvalósulásának is be kell következnie. A Németországból turistaként tömegesen érkező agitátoroknak a magyarországi német falvakban tett kijelentései arról tanúskodtak, hogy ilyen távlati elgondolások valóban áthatották a „népinémet mozgalmat” (*volksdeutsche Bewegung*), vezetői bármennyire is tagadták. A „vándormadarak” nemcsak a német nyelv, népviselet, népdal, népi játékok és hagyományok megbecsülésére, az ősök tiszteletére és a névmagyarosítással szembeni ellenállásra, az iskolai tanyelvet és az istentisztelet nyelvét illető igényeik kiharcolására buzdítottak, hanem arra is rámutattak, hogy az ausztriai németiségnek a birodalmi németiséghez való csatlakozása (*Anschluss*), amely a történelem feltartóztathatatlan fejleménye lesz, milyen óriási jelentőségű lehet a magyarországi németiség sorsát illetően. Nemesak abból a szempontból, hogy a német birodalom közvetlen szomszédságában nem lehet majd velük úgy bánni, mint most, hanem felmerülhet az Ausztriával határos nyugatmagyarországi, németek által ősidők óta lakott területek németbirodalmi fennhatóság alá vétele is, ha ők maguk is felismerik, mennyire létérdekük ez. A nyugatmagyarországi németiség kérdése különösen Sopron és környéke tekintetében volt kiélezett, mert a németbirodalmi sajtó éles hangnemben állandóan napirenden tartotta annak az 1921. évi népszavazásnak az ügyét, amely a magyar uralom alól utóljára elszakadó Burgenland rovására a várost és a környező falvakat Magyarország javára ítélte meg.¹⁷

A magyarországi németiség túlnyomó többsége XVIII. századi betelepült, elsősorban a Dunántúlon, főleg annak a török által különösen elpusztított déli területén („*Schwäbische Türker*”), de a Balatontól északra is, a Bakony és Vértes hegységek vidékén, valamint Budapest környezetében, továbbá a Duna–Tisza közének déli részén; szórványszerűen pedig az ország egyéb területein is. Mivel a dunántúli településterületek sem alkottak összefüggő egészet, olyan elgondolások támadtak a „népinémet” törekvések egyes, külföldről sugalmazott képviselőiben, hogy belső telepítéssel a magyarországi németiséget a Dunántúlra kellene koncentrálni: ez a szórványokat megmentené az elmagyarosodástól, a Dunántúlnak viszont erőteljesebben német jelleget adna, s megnövelné a németiség követeléseinek súlyát. A magyar földbirtok- és telepítéspolitikával ezzel szemben már évtizedek óta a német terjeszkedés meggátolását célozta, s a Dunántúl

¹⁵ *Gustav Gratz*: *Deutschungarische Probleme*. (Bpest. 1938.) 20–21, 254–261. l.

¹⁶ *Paul Flach*: *Dichtung und Wahrheit über das ungarländische Deutschtum*. München. 1956. I. Die pangermanischen Landkarten.

¹⁷ *OL. Küm. pol.* 164. cs. 24/7 tétel, 3132/1928 Wettstein ideiglenes ügyvivő jelentése, Berlin, 1928. aug. 41.

pángermán aspirációktól részben vagy talán egészben is veszélyeztetett voltának érzete csak megerősítette ezt a tendenciát.¹⁸

Az a körülmény, hogy a magyarországi németiség túlnyomó többsége viszonylag késői bevándorló volt, alkalmat adott a magyar uralkodó köröknek arra, hogy megpróbálják kivédeni azt a kritikát, amely az utódállamokbeli magyar kisebbséggel szembeni bánásmód iránti messzemenő igények, és a saját kisebbségei iránti szűkkeblősége közti szembetűnő ellentmondás miatt érte. Teleki Pál gróf, aki az irányítása alatt működő Államtudományi Intézetben részletekbemenően tanulmányoztatta a német „népközösség” propagandájának egyrészt a magyar irredenta, másrészt a német kisebbséggel való hazai bánásmód szempontjából való kihatásait, azt a tételt állította fel, hogy míg az utódállamokban élő magyarság „kényszerkisebbség”, amelyet a trianoni békeszerződés kényszerített idegen uralom alá, addig a magyarországi németiség nagyrészt „önkéntes kisebbség”, hiszen mint bevándorolt lakosság, önmaga által vállalt feltételek között él.¹⁹ Ezt a tételt azonban mind a németbirodalomnak, mind az utódállamoknak sajtója visszaútasította, mind pedig a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete tiltakozott ellene, Gratz Gusztávval az élén.²⁰

A Németországból kiinduló propaganda egyre aggasztóbbnak tűnő következményei arra késztették a magyar kormányt, hogy 1930 novemberében Bethlen István gróf miniszterelnök berlini látogatása alkalmával, felvesse a németbirodalmi kormány előtt az ezzel kapcsolatban felmerült, a német—magyar viszonyt kedvezőtlenül befolyásoló problémák kölcsönös tisztázását és közös megvitatását, hogy az irredenta együttműködés útjából minden zavaró momentum eltávolíttassék. E kedvezően fogadott javaslat alapján a magyar miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályának vezetője, Pataky Tibor államtitkár, kidolgozott egy két részből álló terjedelmes memorandumot, amelyet 1931. március 2-án juttattak el a németbirodalmi kormányhoz.²¹ A memorandum első része „A német és magyar kisebbségek helyzete, egymáshoz való viszonyuk, politikai céljaik Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában” címet viselte; második részének „A nyelvi kisebbségek helyzete Csonka-Magyarországon” volt a címe, és főleg a német kisebbség magyarországi helyzetével kapcsolatos problémákkal foglalkozott. Kánya Kálmán, berlini magyar követ, a memorandum átnyújtásakor közölte Brüning kancellárral és Curtius külügyminiszterrel, hogy annak célja szóbeli tárgyalások megindítása, amelyekre Bethlen két bizalmi emberét, Teleki Pált és Pataky Tibort szándékozik Berlinbe küldeni.²³

A németbirodalmi kormány válasza azonban sokat váratott magára. Terdenge követségi tanácsos, a német külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője, előbb sorra végiglátogatta a szóbanforgó országok német „népcsoportjait”, hogy közvetlen tapasztalatokra tehessen szert,²⁴ majd Roediger-rel, a külügyminisztérium kisebbségügyi referensével elkészítették a választerveze-

¹⁸ OL Küm. pol. 175. cs. 21/7 tétel, 1045/1937.

¹⁹ Paul Teleki: Traditionelle, freiwillige, und Zwangsminderheiten. Pester Lloyd, 1931. febr. 17.

²⁰ Gratz: i. m. 157—158. l.

²¹ OL Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 213/1931. Walko külügyminiszter levele Bethlen miniszterelnökhöz. Bpest. 1931. márc. 4.

²² OL Küm. pol. 421. cs. „Vegyes bizalmas anyag”.

²³ OL Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 232 ill. 303/1931. Kánya jelentései Károlyi Gyulának, Berlin, 1931. márc. 7. ill. ápr. 4.

²⁴ OL Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 788/1932. Pataky feljegyzése Terdengevel 1931. okt. 19-én Budapesten folytatott megbeszéléséről.

tet, amelynek megvitatásába bevonták nemcsak a külföldi németiség kérdéseivel foglalkozó németbirodalmi szervezetek, hanem az egyes külföldi „népcsoportok” vezetőit is.²⁵ Közben Bethlen — egy évtizedes miniszterelnökség után — megbukott; utóda, gróf Károlyi Gyula kormánya 1931. december 1-én vette kézhez a nem kevésbé terjedelmes választ, amely a magyar kormány memorandumában felvetett kérdéseket illetően a német állásfoglalást tartalmazta.²⁶

A németbirodalmi kormány válasza szerint a német népnek egy egységes államban kell élnie. Ez nem egyszerűen német, hanem európai érdek, a német kormány ennek belátásától várja a versaillesi békediktátum következményeinek enyhítését, vagy megváltoztatását, s korántsem a kisebbségi kérdést tekinti e téren a legfőbb érvek; nem kívánja azt állami politikai céljai szolgálatában eszközül felhasználni. Tény azonban — állapítja meg, — hogy a modern nemzeti-ségi mozgalom az Európa-szerte legerőteljesebb fejlődésben levő népiségi gondolat szerves kibontakozásán nyugszik, és részint már túl is nőtt a jelenlegi jogi normák keretein. A német kormány nem törekszik arra, hogy nem-német népiségeket is az állam keretei közé vonjon; nincsenek territoriális igényei Magyarországgal szemben. A népinémet mozgalom Magyarországon sem kívülről jövő agitáció eredménye, hanem az ottani körülmények közt bontakozott ki a népközösségi gondolatot feleléstző világháborús élmények és felismerések hatására. A különböző országokban működő német népi szövetségek (Volkstumsverbände) politikamentes tevékenységet fejtenek ki, s a német nép valamennyi tagja lelki együvértartozásának eszméje vezérli ezeket. A német népiségükhöz való ragaszkodásuk és a német népközösséghez való vonzódásuk nem áll ellentétben hűségükkel ahhoz az államhoz, amelyben élnek. A magyarországi németiség államhűségéhez sem férhet kétség, s ezen mit sem változtat, ha küzdenek kulturális jogaik érvényesítéséért. Gazdasági helyzetük, el kell ismerni, jobb az utódállamokbeli németekénél, de kulturális helyzetük sokkal rosszabb, s a magyar kormány szándékolt intézkedései mindegyre végrehajthatlanok maradnak. Tiltakozott az ellen, hogy az „önkéntes kisebbség” fogalmának megkonstruálásával akarják magyar részről elméletileg alátámasztani a német kisebbséggel szembeni nemzetiségpolitikai gyakorlat szűkkeblűségét.

A válasz kifogásolta, hogy a magyar kormány memoranduma torz megvilágításba helyezi a magyarországi németek történetét. Betelepítésük ugyanis nem egyoldalú jótétemény volt a magyarok részéről, hanem megegyezett az ország érdekeivel. A német telepesek nem terített asztalhoz ültek, hanem sok évtizedes harcot kellett vívniuk a mocsarak és járványok ellen, a török által elpusztított vidékeken. A magyar memorandum hosszás fejtegetései a mindig türelmes, „szentistváni” szellemű nemzetiségpolitikáról, sem a múltat, sem a jelent illetően nem felelnek meg a valóságnak. A magyar kormány memorandumja kizárólag természetes asszimilációról beszél, mintha erőszakos magyarosítás nem is lett volna. Felhívta a figyelmet ezzel kapcsolatban, mint legfrissebb jelenségre, a Gömbös hadügyminiszter által a honvédségnél bevezetett nagyszabású névmagyarosítási kampányra.

A német kormány válasza leszögezte, hogy a magyarországi németiség sorsa iránti németbirodalmi érdeklődés természetes jelenség; a sajtót nem lehet eltiltani attól, hogy e témával foglalkozzék; az e téren időnként előforduló túlzásoknak nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani. A németbirodalmi

²⁵ OL. Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel 859/1932. Feljegyzés, Bpest, 1931. dec. 1.

²⁶ Uo.

turistacsoportok nemcsak Magyarországot keresik fel, hanem az utódállamokat is; nem lehet azokat épp Magyarországról kitiltani. E turisták egyéni kijelentéseiért a németbirodalmi kormány nem vállalhat felelősséget. A németországi főiskolák látogatására nyújtott ösztöndíjaknak régi tradíciójuk van; a magyar kormány által követelt beszüntetésük káros volna. Az ösztöndíjasokból kulturális közvetítők lesznek, nem pedig felforgató agitátorok.

A magyar memorandumnak az utódállamokbeli német és magyar kisebbségek viszonyára vonatkozó részét illetően a válasz egyetértett abban, hogy ezek között természetes érdekközösség áll fenn, az „államalkotó” nép ellenében. A három szóbanforgó utódállamban azonban annyira eltérők a körülmények, hogy azokat nem lehet sematikusan közös nevezőre hozni. A németbirodalmi kormány válasza azt állította, hogy az anyaország csupán kulturális kapcsolatokat tart az utódállamokbeli német kisebbségekkel, azokat politikailag nem befolyásolhatja. Az utódállamokbeli német kisebbségek sértőnek is találják, ha magyar részről azt tételezik fel, hogy mozgalmuk kívülről jövő politikai befolyás eredménye. A magyarokhoz való viszonyukat a legkedvezőbbben az befolyásolná, — szögezi le a németbirodalmi kormány válasza, — ha azt látnák, hogy Magyarországon előnyösebb a kisebbségek helyzete, mint az utódállamokban.

Ez az „önérzetes” német válasz felháborította a magyar kormányt, amelynek nem voltak kétségei aziránt, hogy a német népközösségi gondolat, a német kisebbségek népinémet mozgalma a német irredenta szolgálatában áll, és pontos értesülései voltak arról, hogy az utódállamokbeli német népesoportok németbirodalmi politikai befolyásolása javában folyik. Keserűen tapasztalhatta, hogy e tényleges politikai befolyás tagadásával a német kormány elzárkózik az utódállamok német és magyar kisebbsége együttműködésének ösztönzésére vonatkozó magyar kívánság elől; ugyanakkor fenntartja beleszólási jogát a magyarországi németiség ügyeibe, sőt ennek rendezését teszi az utódállamokbeli kisebbségi együttműködés feltételévé. Ilyen körülmények között a magyar kormány kijelentette, hogy a német választ tárgyalási alapul nem fogadhatja el, kötetlen megbeszélések folytatására azonban hajlandó Patakyt Berlinbe küldeni.²⁷ Wilhelm Solf, nyugalmazott nagykövet, aki a magyarokkal való tárgyalás előkészítése tekintetében a német kormány megbízottja volt, ilyen formában is szorgalmazta 1932 tavaszán az eszmeesere megkezdését, mert az volt a benyomása, hogy a magyar kormány oly erősen kívánja az utódállamokbeli kisebbségi együttműködést, hogy annak fejében végül is komoly engedményekre lehet számítani a magyarországi német kisebbség javára.²⁸ A magyar kormány azonban nem ok nélkül tartva attól, hogy német részről elsősorban vagy éppen kizárólag a magyarországi németiség kérdéseiről akarnak tárgyalni, óvatos magatartást tanúsított, és elejtette Teleki azon tervét is, hogy német és magyar részről katolikus egyházi képviselők üljenek össze a magyarországi német kisebbségi iskolakérdés megbeszélésére, különös tekintettel arra, hogy ezen iskolák túlnyomó

²⁷ Ol. Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 79/1932. Walko külügyminiszter utasítása Kánya berlini magyar követnek, Bpest, 1932. febr. 10.; uo. 113/1932 Kánya jelentése Walko külügyminiszternek, Berlin, 1932. febr. 23.

²⁸ Ol. Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 133/1932. Számjeltávirat a berlini magyar követségtől, Berlin, 1932. márc. 5.; uo. 152/1932 Kánya követ jelentése, Berlin, 1932. márc. 9.; uo. 152/1932 Khuen-Héderváry napijelentése Schoen budapesti német követtel folytatott beszélgetéséről. Bpest, 1932. márc. 11.

többségét a katolikus egyház tartja fenn.²⁹ Károlyi Gyula kormánya ugyanakkor 1932 nyarán arra határozta el magát, hogy keményebben lép fel a Magyarországi Német Népművelődési Egyesülettel szemben, és korlátozni, visszaszorítani igyekszik annak agitációját.³⁰ Ez megerősítette Bleyert azon felfogásában, hogy teljesen meddő a német igények kielégítését a magyar kormány szuverén elhatározásától várni, hanem a német népközösség, a német birodalom erejével kell erre rákényszeríteni.³¹ Gratz úgy érezte, hogy ilyen körülmények között nem tudja már betölteni közvetítő szerepét Bleyerék és a kormány között, s az Egyesület augusztus 20-i évi közgyűlésén bejelentette lemondási szándékát. A Bleyerhez közelálló Ágidius Faulstich felszólalása pedig ugyanekkor az önálló német kisebbségi politikai párt megalapításának kérdését hozta elő.³²

Károlyi Gyula kormányát 1932 október elején Gömbös Gyula kormánya váltotta fel, a német birodalomban pedig a május vége óta működő Papenkormányt novemberben Schleicher tábornok kormánya követte. 1932 végén, 1933 elején diplomáciai úton továbbra is érintkezésben állt egymással a magyar és a német kormány az utódállamokbeli kisebbségi együttműködés és a magyarországi német kisebbség kérdése ügyében. A magyar kormány álláspontja változatlanul az volt, hogy a magyarországi német kisebbség ügyéről nem hajlandó anélkül tárgyalni, hogy eredményesen meg ne vitatnák az utódállamokbeli együttműködés — számára elsődleges jelentőségű — kérdését.³³

Egy héttel azután, hogy Németországban Hitler ragadta magához a hatalmat, a berlini magyar követ átnyújtotta neki Gömbös üzenetét, amelyben nemcsak a külpolitikai és gazdasági együttműködésre szólította őt fel a magyar miniszterelnök, hanem egyúttal az utódállamokbeli német—magyar kisebbségi együttműködés érdekében való fellépést is kérte tőle. Hitler ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy a kívánt kisebbségi együttműködést maga is szükségesnek tartja, de azt csak bizonyos idő múlva lehet majd elérni, mert időre van szüksége ahhoz, hogy a német politika beidegződött metódusain változtathasson.³⁴ Ez a válasz ígéretesnek tűnt, s a magyar uralkodó körökben egyideig az is táplálta a reményt, hogy a német nemzetiszocialista sajtó hónapokon keresztül tartózkodóan viselkedett, és nem vette át a liberális lapok támadásait a magyar kormány ellen, a német kisebbség követeléseivel szembeni ellenállása miatt. Abban is reménykedtek, hogy a VDA és más hasonló szervezetek a nemzetiszocialista rezsimtől nem fogják megkapni azt a támogatást, amelyet az eddigi kormányoktól egyre növekvő mértékben élveztek.³⁵ Hogy mennyire hiú remények voltak azonban ezek, hamarosan megmutatkozott.

A magyarországi „népinémet” mozgalom vezetőit aggodalommal töltötte el a németországi rezsimváltozás nyomán támadt átmeneti bizonytalanság, s elhatározták, hogy hatásosabb eszközökkel hívják fel a figyelmet a magyarországi németiség helyzetére, itthon és a német birodalomban egyaránt. Ezt célozta

²⁹ OL Küm. pol. res. 42. cs. 21. tétel, 368/1932. A külügyminiszter napijelentése Schoen követtel folytatott megbeszéléséről, Bpest, 1932. jún. 21.

³⁰ OL ME Nemzetiségi o. 27. cs. C. 15135/1934. Feljegyzés Bpest. 1932. jún. 17.

³¹ Bleyer 1932. aug. 6-i levele Gratzhoz. Gratz: i. m. 16—19. l.

³² OL ME Nemzetiségi o. 24. cs. C. 8623/1932.

³³ OL Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 683 és 690/1932. Napijelentés, Bpest, 1932. dec. 6 és 7.

³⁴ OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, 306/1933. Kánya jelentése Gömbösnek, Berlin, 1933. febr. 8.

³⁵ OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, sz. n. /1933, Wettstein ideiglenes ügyvivő jelentése Berlin, 1933. máj. 20.

Bleyer 1933. május 9-i parlamenti beszéde,³⁶ amelyet a hazai némettség iránt bizalmatlan, a német birodalom iránti várakozásaiban csalódott magyar közvélemény óriási felháborodással fogadott. A budapesti Bleyer-ellenes diáktüntetések, a magyar sajtó hangja, a német birodalomban dühödtt visszhangra találtak, s Bleyer Németországba utazott, hogy e hangulatot kihasználja és a nemzeti-szocialista körökhöz is kapcsolatot keressen.³⁷

1933. június 17—18-án Gömbös látogatást tett Hitlernél. Megbeszélésük során a magyar miniszterelnök arra igyekezett rávenni a német kancellárt, hogy Németország ne avatkozzék bele a magyarországi német kisebbség ügyébe, amelyet a magyar kormány saját iniciatívájából és a kisebbség vezetőivel való tárgyalások útján rendezni fog; avatkozzék viszont bele az utódállamokbeli német kisebbségek politikájába, amelyet a VDA helytelen irányban befolyásol, és mozdítsa elő ezeknek a magyar kisebbség politikájával való együttműködését. E kérdésekben azonban Hitler teljesen receptíve viselkedett, és tartózkodott minden állásfoglalástól.³⁸

Gömbös augusztus 11-én magához rendelte Bleyert és számonkérte tőle németországi útját, Hitler helyettesével, Hess-szel folytatott megbeszélését. Közölte vele, hogy ezentúl köteles előzetesen informálni őt szándékairól, németországi utazás esetén. Kijelentette, hogy a magyarországi német kisebbség ügye belpolitikai kérdés, amelybe nem enged kívülről beleszólást. Bleyer vitatta, hogy az tisztán belügy lehetne, s azon véleményének adott kifejezést, hogy minél jobban üldözik őt és az általa képviselt ügyet Magyarországon, annál inkább számíthat a német birodalom rokonszenvére és támogatására. Gömbös megígérte, hogy meg fogja akadályozni az esetleges további Bleyer-ellenes tüntetéseket, s hogy vele a személyes érintkezést fenntartva, tárgyalás alá véteti a német kisebbség kívánságait.³⁹

Bleyer a budapesti német követséget, amellyel már régebből bizalmas összeköttetésben állt, Gömbössel folytatott ezen beszélgetéséről is részletes feljegyzésben informálta, amelyet az, a többi Bleyer-féle feljegyzéshez, helyzetjelentéshez, memorandumhoz hasonlóan, illetékes németbirodalmi helyekre továbbított. A követségen keresztül kapta meg Bleyer az illetékes helyek azon közlését, hogy a nemzetiszocialista rezsim is elismeri őt a magyarországi némettség vezetőjének, és iránta teljes bizalommal viseltetik. A magyarországi némettség továbbra is számíthat a német birodalom támogatására, amely azonban általános politikai szempontok miatt jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy Bleyer kérésének megfelelően nyomást gyakorolhasson a magyar kormányra. Célszerű lenne, ha Bleyer is tartózkodnék a magyar kormánnyal és közvéleménnyel fennálló ellentétek élezésétől.⁴⁰ Papen alkancellár 1933. szeptember 16—21-i magyarországi látogatása során szintén ebben az értelemben beszélt az őt felkereső Bleyerrel; Gömbössel viszont garantáltatta a Bleyer-ellenes demonstrációk meg-

³⁶ Képviselőházi Napló, 1931. XV. 210—215. l.

³⁷ OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, sz. n./1933, Wettstein ideiglenes ügyvivő jelentései, Berlin, 1933. máj. 20. és jún. 2.

³⁸ *Karsai Elek*: Iratok a Gömbös—Hitler találkozó (1933. jún. 17—18.) történetéhez. Bpest. 1962. 14—15, 29—30, 43—45. l.

³⁹ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula*. Bpest. 1968. 13. sz. dokumentum: Bleyer professzor beszámolója a budapesti német követségnek, Bpest, 1933. aug. 11.

⁴⁰ Uo. 12. sz. dok. Roediger külügyminisztériumi tanácsos utasítása a budapesti német követségnek. Berlin, 1933. aug. 11.

akadályozását. Ugyanekkor azonban Gömbös kijelentette előtte, hogy az utasításokat Berlintonól kérő Bleyert nem hajlandó a magyarországi németiség vezérének elismerni. A magyarországi német ifjaknak felajánlott németbirodalmi ösztöndíjak tekintetében Papen ígéretet tett arra, hogy a jövőben ezeket a magyar kormány tudomására hozzák.⁴¹

Miután az eddigi berlini magyar követ, Kánya Kálmán, 1933 februártól külügyminiszter lett, Masirevich Szilárd vette át posztját. Jelentéseiben mindig beható figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy a nemzetiszocialista Németország barátságát, le fog-e mondani Magyarországgal szemben a „népiségi politika” azon eszközeinek alkalmazásáról, amelyeket az előző rendszertől örökölt. Szkeptikus volt e tekintetben, mert a nemzetiszocialista vezetés alá került VDA és más hasonló szervek még intenzívebben kezdték kifejteni eddigi munkájukat, s a németbirodalmi sajtó a gleichschaltolás megtörténte után is tele volt a magyar nemzetiségpolitikát élesen támadó, olykor Sopron Magyarországhoz tartozásának jogosultságát is vitató cikkekkkel.⁴² Tiltakozott e jelenségek ellen Bülow külügyi államtitkárnál,⁴³ s szóba hozta ezeket Hitler előtt is, amikor 1933. szeptember 20-án először jelent meg nála hivatalos látogatáson. Különösen a VDA regeramanizáló törekvései ellen emelt szót, amelyek fölöslegesen okoznak zavart a német—magyar barátságban. Hitler mindenben igazat adott a magyar követnek, s azt állította, hogy az ilyen törekvések valójában ellenkeznek az ő intencióival. Az utódállamokbeli kisebbségi együttműködés gondolatát cseh-szlovákiai viszonylatban helyeselte, de ezt szerinte meg kell hogy előzze az egyes kisebbségek saját politikai egységének megvalósítása.⁴⁴

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület 1933-ban nem tartotta meg szokásos évi közgyűlését a „Bleyer-ügy” viharai miatt. Miután Bleyer december 5-én meghalt, egy úgynevezett „hetesbizottság” vette kezébe az Egyesület ideiglenes irányítását, amely a maga egészében Bleyer bizalmas híveiből (Johann Faul-Farkas, Johann Dengl, Franz Kussbach, Laurenz Landgraf, Franz Basch, Peter Jekel, Franz Rothen) állt. A magyar kormány kész volt tárgyalási alapul elfogadni az 1933 tavaszán Bleyer által készített memorandumot, de csak egy számára megbízhatóbb vezetőséggel volt hajlandó a tárgyalásokat lefolytatni. Így került sor Gratz felkérésére, hogy újra vállalja el az Egyesület elnökségét. A kormány 1934 február elején részletes megbeszélés keretében hozta Gratz tudomására, hogy Bleyer memorandumából mit tud elfogadni és mit nem, majd Gömbös kijelentette: az Egyesületet azonnal feloszlatja, ha horogkeresztes mozgalommá fejlődne.⁴⁵

Gratz ezután Németországba utazott, ahol a VDA elnökével és más népi-német vezetőkkel beszélve, azt a benyomást nyerte, hogy számíthat jóindulatú magatartásukra a német kisebbségi iskolaügy szuverén rendezése tekintetében, s így elvállalta az elnökséget, amit neki Gömbös május 2-án bizalmas levélben

⁴¹ OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, 2776/1933.

⁴² OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, sz. n./1933. Masirevich jelentése, Berlin, 1933. jún. 17.

⁴³ OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, 2679/1933. Masirevich jelentése, Berlin, 1933. szept. 9.

⁴⁴ OL Küm. pol. 168. cs. 21/7 tétel, 2782/1933. Masirevich jelentése, Berlin, 1933. szept. 20.; és A Wilhelmstrasse és Magyarország 15. sz. dok.: Bülow külügyi államtitkár feljegyzése Hitler kancellár és Masirevich követ megbeszéléséről, Berlin, 1933. szept. 20.

⁴⁵ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 18. és 18—1. sz. dok.: Feljegyzés Gratz tárgyalásáról a magyar kormány tagjaival, Bpest, 1934. febr. 6., illetve Mackensen követ jelentése, Bpest, 1934. febr. 8.

köszönt meg.⁴⁶ Ebben még egyszer összefoglalta az előzetes tárgyalásokon kialakult megállapodásokat: Népiskolai vonalon a vegyes tanításvetvű kisebbségi iskolatípust igyekeznek általánossá tenni; de továbbra is az érdekelt szülők értekezletének döntésétől függően; német tannyelvű középiskolákról, tanítóképzőről nem lehet szó. Ahol a népiskolában az anyanyelv érvényesül, ott az óvoda is kétnyelvű lehet. A végrehajtás ellenőrzésére külön szerv nem létesülhet; a kisebbségi jogok gyakorlati érvényesítésével kapcsolatos panaszok nem tartoznak a közigazgatási bíróság ítélete alá; mindezekben a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya illetékes. A Népművelődési Egyesület politikai tevékenységet nem fejthet ki; nem juthatnak szerephez benne az állami és nemzeti egyiséget veszélyeztető tendenciák.⁴⁷

A magyarországi német kisebbségi kérdés rendezésének elveiről és a tervbevett intézkedésekről Gömbös már 1934. február 14-én kelt levelében tájékoztatta Hitlert. Ennek során a leghatározottabban leszögezte, hogy tiltakozik a magyarországi német kisebbség ügyeibe való minden külső beavatkozás ellen, még ha nem-hivatalos jelleggel és kulturális kapcsolatok mezében jelentkezik is; s hogy a német kisebbség javára szuverén módon hozandó magyar kormányintézkedések feltételének azt tekinti, hogy a VDA és más hasonló szervezetek magyarországi viszonylatban minden propagandával és anyagi támogatással hagyjanak fel. Ugyancsak nyomatékosan hangot adott levelében annak az ismert kívánságnak, hogy a németbirodalmi kormány az utódállamokbeli német kisebbséget a magyar kisebbséggel való együttműködésre utasítsa.⁴⁸

Hitler e levelet sohasem válaszolta meg, bár a budapesti német követ ezt a magyar—német kapcsolatok szempontjából igen lényegesnek tartotta, és ismételten sürgette. A német Külügyi Hivatal által készített választervezetek a magyarországi német kisebbség ügyeibe való be nem avatkozás tekintetében pozitív reagálást tartalmaztak, míg az utódállamokbeli kisebbségi együttműködést illetően lényegében az 1931. évi magyar memorandumra adott válasz kitérő érvelésénél maradtak. Hitler ezzel szemben egyre nagyobb érdeklődést látszott mutatni a kisebbségi együttműködés távolabbi perspektívájá iránt; viszont óvakodott kezét megkötni a magyarországi német kisebbség befolyásolása tekintetében.⁴⁹

Az 1934. május 6-i tisztújító közgyűlés Gratzot megválasztotta a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnökévé, míg ügyvezető alelnök az elhunyt Bleyer helyett Kussbach lett. Az igazgatói tisztségre a kormány bizalmi emberét, Pintér László kanonokot. főtitkárrá viszont az ugyancsak Bleyer szűkebb köréhez tartozott volt kulturális titkárt, Basch-t választották meg. Az új választmányba a kormány kívánságára bekerült a német származású Hanauer István váci és Rott Nándor veszprémi katolikus püspök, Geduly Henrik evangélikus püspök, továbbá több, ugyancsak német származású kormánypárti (pl. Czermann Antal) illetve kiszegdapárti (pl. Klein Antal) képviselő.⁵⁰ — A Bleyer-féle irányzat hívei tehát továbbra is igen fontos pozíciókat tartottak kezükben. A VDA taktikai utasításai alapján ezek nem voltak Gratz elnöksége ellen, de igyekeztek őt távoltartani az érdemi ügyektől, s főleg arra vigyáztak, hogy ne informálódhasson németországi útjaikról, a VDA-val és más szervekkel fenn-

⁴⁶ Gratz: i. m. 27—28. l.

⁴⁷ Uo. 185—192. l.

⁴⁸ A Wilhelmstrasse és Magyarország. 19. sz. dok.

⁴⁹ Uo. 22. sz. dok.

⁵⁰ OL ME Nemzetiségi o. 27. cs. C. 45563/1934, és 28. cs. C. 45643/1934.

álló kapcsolataikról, s ne szerezhessen tudomást az Egyesület részére már Bleyer által elfogadott rendszeres titkos anyagi támogatásról.⁵¹

A magyar kormány megkezdte részletes tárgyalásait az Egyesület ügyvezető alelnökével, Kussbachhal, az iskolaügy rendezéséről,⁵² Pataky államtitkár az érdekelt megyékben összehívott iskolaügyi értekezleteken az ezzel szembeni ellenállás leküzdésén fáradozott.⁵³ A légkört azonban nyomasztóvá tette, hogy Hitler nem foglalt állást, Göring viszont épp az utódállamok egyikében, Jugoszláviában tett látogatása során illetve bíráló megjegyzésekkel 1934 októberében a magyar nemzetiségpolitikát,⁵⁴ amelyet Csehszlovákiában Henlein is igen élesen támadott.⁵⁵ Németországban Benno Graf tanár, a VDA hírhedt előadója, aki igen gyakran foglalkozott a magyarországi németiség kérdéseivel, nyíltan hirdette, hogy ha külpolitikai okokból a párt és a kormány hallgatni kényszerül, annál hangosabban kell kiáltania a VDA-nak, amelynek a Führer kifejezetten feladatává tette a népinémet gondolat ápolását mindaddig, amíg közvetlenül siethet a külföldi németiség segítségére.⁵⁶ A magyar parlamentben és a sajtóban izgatottan reagáltak az ilyen aggasztó jelenségekre, s Jahнке, a németbirodalmi helyettes sajtófőnök kijelentései arról, hogy a népinémet gondolat Magyarországra nem jelent veszélyt, hatástalanok voltak.⁵⁷

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület tevékenysége iránt ebben a helyzetben erősödött a gyanakvás. Különösen szűrt Basch főtitkár agitációja, aki erőteljes szervező munkát végzett a németlakta területeken, s éleshangú beszédeivel kihívta maga ellen a helyi hatóságokat és a magyar értelmiséget. A pécsi törvényszék már 1934. szeptember 28-án első fokon elmarasztalta a magyar nemzet megbecsülése ellen elkövetett vétségben, Bataapáti községben még 1933. november 19-én mondott beszéde alapján; majd védője, Kussbach, és annak felesége, Cecilia Bleyer ellen indult hasonló eljárás.⁵⁸ Pataky államtitkár 1935. február 7-én közölte az Egyesület vezetőivel, hogy Gömbös miniszterelnök szabad folyást enged a bűnvádi eljárásnak.⁵⁹ A Kussbach elleni eljárás felvetette a veszélyt, hogy annak során fény derül a németbirodalmi szervekhez fűződő szoros kapcsolataira. A budapesti német követség ezért idejében intézkedett, hogy iratait a VDA budapesti titkos megbízottja, Heinrich Köhler, gondosan nézze át.⁶⁰

Az 1935. április elején megtartott országgyűlési választásokon a magyarországi németiség vezetői közül csak Gratz jutott be a parlamentbe; Basch és Kussbach, aki a budapesti követségen keresztül a német birodalomból igyekezett választási pénzre szert tenni,⁶¹ megbukott. A németországi sajtó óriási lármát csapott e miatt, de Mackensen követ védelmébe vette Gömbös választási terrorját, rámutatva, hogy az nemcsak az ellenzéki programmal induló német jelöltek,

⁵¹ Gratz: i. m. 30. l.

⁵² A Wilhelmstrasse és Magyarország, 29. sz. dok.: Mackensen követ levele Stieve külügyminisztériumi osztályvezetőnek. Bpest, 1934. nov. 30.

⁵³ OL ME Nemzetiségi o. 28. cs. C. 15851/1934.

⁵⁴ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 27, 27—1, 27—2, 28. sz. dok.

⁵⁵ OL Küm. pol. res. 58. cs. 21. tétel 748/1935. Henlein 1934. okt. 22-i beszéde.

⁵⁶ OL Küm. pol. 170. cs. 21/7 tétel, sz. n./1934. Velics László müncheni magyar főkonzul jelentése. München, 1934. nov. 1.

⁵⁷ OL Küm. pol. 170. cs. 21/7 tétel, 1821/1934.

⁵⁸ OL ME Nemzetiségi o. 35. cs. C. 15943/1936.

⁵⁹ OL ME Nemzetiségi o. 31. cs. C. 15174/1935.

⁶⁰ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 31. sz. dok.: Schnurre budapesti követségi tanácsos jelentése. Bpest, 1935. febr. 12.

⁶¹ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 32. sz. dok.: Schnurre jelentése, Bpest, 1935. márc. 6.

hanem általában az ellenzék ellen irányult, s Gömbös választási győzelme a német—magyar kapcsolatok átfogóbb szempontjaiból nagyobb jelentőségű, mint a népinémet jelöltek veresége.⁶²

Kussbach iránt nemcsak magyar oldalról nyilvánult meg bizalmatlanság, hanem egyre elégedetlenebbek voltak vele a Bleyer-féle irányzat radikálisabb hívei is, akik tőle nagyobb határozottságot vártak. Ezeknek 1935. február 11-én sikerült Kussbachot olyan titkos megállapodás aláírására bírni, amely kiköti, hogy Basch és Faulstich hozzájárulása nélkül semmilyen lényeges kérdésben nem dönthet.⁶³ Az így létrejött belső „hármastanács” azonban nem sokáig tölthette be szerepét, mert miután a pécsi ítéletábla Basch perében április 27-én másodfokon is elmarasztaló ítéletet hozott, a kormány sürgetésére Gratz 1935 júniusában felfüggesztette őt főtitkári tisztségéből, és szabadságot adott mindaddig, míg ügyében a királyi kúria ki nem mondja a végső szót.⁶⁴ Kussbach ezúttal nem állt ki Basch mellett, sőt, fellépett az ellen, hogy továbbra is Basch kiadásában jelenhessék meg a Deutsch-Ungarische Heimatblätter című folyóirat, amelyet Bleyer alapított 1929-ben, a magyarországi tudományos német népiségkutatás számára, s amelyet a VDA pénzelt. Miután Kussbach a budapesti német követség utasítása ellenére sem változtatta meg álláspontját,⁶⁵ a Basch-csoport 28 aláírással ellátott nyilatkozatban augusztus 9-én megtagadta vele az együttműködést. Bevádolták a VDA-nál, amely háromtagú bizottságot küldött ki a vádak kivizsgálására.⁶⁶ Kussbach, akit pálfordulása ellenére a magyar hatóságok is zaklattak, s ügyvédi egzisztenciája veszélyben forgott, így két tűz közé szorult. 1936. január 1-ével lemondott ügyvezető alelnöki tisztségéről, s ezentúl a német kisebbség ügyeitől meglehetősen távortartotta magát.⁶⁷

Basch felfüggesztése következtében a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületben szakadás következett be: Basch hívei Volksdeutsche Kameradschaft elnevezéssel tömörülve, Richard Huss debreceni egyetemi tanár vezetése alatt élesen szembefordultak a Gratz—Pintér-féle vezetéssel, mindenben követve a Magyarországra utazó Werner Hasselblatt, a Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa elnöke, és Hans Steinacher, a VDA elnöke személyes utasításait. Erőteljes vidéki agitációba kezdtek, hogy az Egyesület helyi szervezeteinek többségét maguk mellé állítsák, s Gratzékat a következő tisztújító közgyűlésen megbuktatva, az egész Egyesületet kezükbe kaparinthassák. Német pénzen megalapították a Kultúra Kiadó Kft-t (Kulturverlag), s a Kussbach által leltított német népiségtudományi folyóiratot Neue Deutsch-Ungarische Heimatblätter címen saját kiadásukban jelentették meg; majd az Egyesület lapjának, a Sonntagsblattnak megszerzésére tettek kísérletet. Ezt Gratz a lapot alapító Bleyernek fiára, Franz Bleyerre átszállt kiadói joga sikeres megtámadása útján 1935 decemberében kivédte, s az ezentúl Neues Sonntagsblatt címen Anton König szerkesztésében megjelenő lapot továbbra is kezében tartotta. Ezzel szemben a Volksdeutsche Kameradschaft a Deutscher Volksbote címmel évente tízszer, ötezres példányszámban megjelenő időszakos lap megindításával vette fel a harcot.⁶⁸

⁶² Uo. 32. sz. dok.: Mackensen levele Stieve külügyminisztériumi osztályvezetőnek, Bpest, 1935. ápr. 6.

⁶³ Uo. 31. sz. dok.: Schnurre jelentése. Bpest, 1935. febr. 12.

⁶⁴ OL ME Nemzetiségi o. 31. cs. C. 15809 és 16417/1935.

⁶⁵ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 35. sz. dok.: Mackensen jelentése. Bpest, 1935. jún. 26.

⁶⁶ OL Küm. pol. res. 58. cs. 21. tétel, 748/1935.

⁶⁷ OL ME Nemzetiségi o. 35. cs. C. 15672/1936.

⁶⁸ OL Küm. pol. res. 58. cs. 21. tétel, 748/1935. Gratz feljegyzése a Sonntagsblatt ügyéről. Bpest, 1935. dec. 9.; és levele Kányához. Bpest, 1935. dec. 16.

Közben a magyar kormány, miután Gömbös Hitlerhez intézett levelére a választ hasztalan várta, 1935 júniusában egy-egy német és magyar kisebbségi szakértő kötetlen eszmecserejére tett javaslatot.⁶⁹ A német kormány csak az esetben volt hajlandó erre, ha a szakértők megbeszélése nem korlátozódik az utódállamokbeli kisebbségek együttműködésének ügyére, hanem felöleli a magyarországi németiség helyzetével kapcsolatos problémákat is.⁷⁰ A magyar kormány ehhez hozzájárult, kijelentve azonban, hogy ezt „kizárólag barátsági és szivélyességi alapon tesszük, a szuverenitás teljes fenntartásával, s egyben azzal a határozott kikötéssel, hogy ezen megbeszélések precedensül nem szolgálhatnak, s semmiféle kööttséget nem involválhatnak.”⁷¹ E megegyezés alapján 1935. október 7-én Roediger követségi tanácsos, a Külügyi Hivatal kisebbségügyi referense folytatott Budapesten tanácskozást Pataky államtitkárral, majd ez utóbbi látogatott Berlinbe, hogy Roedigerrel 1936. január 13–18-án folytassa az eszmecsereét.

Mielőtt a Roediger—Pataky megbeszélésekre sor került volna, Gömbös miniszterelnök 1935. szeptember 29–30-i berlini látogatását igyekezett felhasználni arra is, hogy a német birodalom vezetői előtt szóbelileg is kifejtse válasz nélkül hagyott levelének tétéleit a magyarországi német kisebbség ügyeibe való be nem avatkozás és az utódállamokbeli kisebbségi együttműködés kérdéséről. Hitler azonban teljesen kitért ezek megbeszélése elől; Neurath külügyminiszter pedig arra utalt, hogy bízzák mindezt a szakértők küszöbönálló eszmecserejére.⁷² Mindebből Gömbös azt a téves következtetést vonta le, hogy „a német fél kezdi elveszteni érdeklődését e kérdés iránt”, s arra gondolt, hogy a német agitátorok ellen ezentúl élesebb rendszabályokat lehet hozni.⁷³ Ebből a szempontból Kozma Miklós belügyminiszter előterjesztése alapján már az augusztus 5-i minisztertanács megfelelő irányelveket fogadott el.⁷⁴

A Roediger—Pataky eszmecsereének a Berlinben lefolytatott második szakasza volt a jelentősebb, mert két fontos tényező befolyásolta: egyrészt a magyarországi népinémet mozgalom Németországból történő, régóta gyanított pénzelésének lelepleződése novemberben, másrészt az 1935. december 23-án megjelent kisebbségi iskolarendelet, amely egy évtizedes huzavona után végre megtette a szóbanforgó, rendkívül korlátozott engedményeket.⁷⁵ Német részről ezt a rendeletet mint kezdetnek elfogadható lépést vették tudomásul, és azon túl, hogy végrehajtását szorgalmazták, ezúttal nem sok szót vesztegettek rá. Annál izgalmasabb volt számukra a magyarországi németeknek nyújtott németbiro-

⁶⁹ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 36. sz. dok.: Neurath külügyminiszter utasítása Mackensen budapesti követnek, Berlin, 1935. jún. 27.

⁷⁰ Uo. 37. sz. dok.: Bülow külügyi államtitkár távirata a budapesti követségnek, Berlin, 1935. aug. 20.; és OL Küm. pol. res. 58. cs. 21. tétel 575/1935 Apor Gábor napijelentése Mackensen követvel folytatott megbeszéléséről. Bpest, 1935. aug. 21.

⁷¹ OL Küm. pol. res. 58. cs. 21. tétel, 575/1935 Apor Gábor napijelentése Mackensen követvel folytatott megbeszéléséről. Bpest, 1935. aug. 27.; továbbá: a Wilhelmstrasse és Magyarország, 38. sz. dok.: Mackensen budapesti követ távirata, Bpest, 1935. aug. 27.

⁷² A Wilhelmstrasse és Magyarország, 39., 41. sz. dok.

⁷³ Uo. 43. sz. dok.

⁷⁴ OL Kozma-iratok 5. cs. Adatgyűjtemény 1935. III. köt. Kozma előterjesztése és annak dokumentációja.

⁷⁵ A 11000/1935 ME sz. rendelet hatályon kívül helyezte a kisebbségi népiskolák A- és C-típusát, és a B-típusnak megfelelő „egységes vegyes” típusú vezetett be: a tantárgyakat mintegy felerészben a kisebbségi anyanyelven tanítják.

dalmi pénzbeli támogatás kérdése.⁷⁶ A Külügyi Hivatal a budapesti német követésen keresztül évi 35 000, a VDA pedig futár útján ugyancsak havi részletekben, évi 86 000 birodalmi márka értékben juttatott pénzt a Deutscher Volkswirt című lap budapesti levelezőjeként szereplő német állampolgár Köhler kezéhez, aki ezeket az összegeket a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület „népinémet” szárnya, majd a bekövetkezett szakadás után az ebből alakult Volksdeutsche Kameradschaft embereihez juttatta el, hogy vidéki agitációjuk és lapjaik kiadása költségeinek fedezésére használják fel. A lelepleződés nyomán előállt helyzetben a német kormány, azt leszögezve, hogy a magyarországi németiség kulturális célú segítézéséről semmi körülmények közt nem mondhat le, kijelentette készségét arra, hogy a szóbanforgó összegeket ezentúl Gratzhoz vagy a magyar kormány valamely megnevezendő más bizalmi emberéhez juttatja, hogy elosztásáról, felhasználásáról az gondoskodják. Addig is, míg e kérdés tisztázódik, a pénztámogatás felfüggesztésére tett ígéretet. A magyar kormány a lefolytatott vizsgálat során rádöbbenve arra, hogy az Egyesület működési költségeinek jelentős részét valójában nem az évi 12 000 pengős állami támogatás, sem a nagyrészt fiktív bevételek, hanem a németbirodalmi pénztámogatás fedezte eddig is, elfogadhatónak találta ezt az ajánlatot s arra gondolt, hogy így kihúzhatja a talajt a Volksdeutsche Kameradschaft alól. Ámde ennek pénzelése nemcsak a most leleplezett módon történt, hanem a magyarországi német vállalatok jövedelmeiből. Ez a támogatás Magyarországon élő németbirodalmi állampolgárok nemzetiszocialista pártszervezete (Auslandsorganisation der NSDAP, Landesgruppe Ungarn) közvetítésével jutott el továbbra is rendeltetési helyére. A budapesti német követtség a magyar államvédelmi szervek éberségére utalva, a legnagyobb körültekintésre és óvatosságra intett.⁷⁷

A magyar kormánynak az utódállamokbeli kisebbségi együttműködésre vonatkozó kívánsága tekintetében a Roediger—Pataky megbeszélések semmi konkrét eredményt nem hoztak; az e tárgyban tett előzetes kikötés elfogadása ellenére e kérdés alaposabb megvitatásába a német fél nem ment bele.⁷⁸

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesületben bekövetkezett szakadás után Gratz és Huss — egyaránt taktikai okokból — tárgyalásokat folytatott egymással, de nyilvánvaló volt, hogy egyik fél sem hajlandó olyan engedményekre, amelyek az egység helyreállítását lehetővé tennék.⁷⁹ A harc elkeseredetten dúlt a két irányzat között, s a magát Bleyer igazi örökösének nem teljesen alap nélkül hirdető Volksdeutsche Kameradschaft térhódítása olyan arányokat öltött, hogy a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya erélyes belügyminiszteri intézkedéseket sürgetett. Pataky 1936. április 4-i memoranduma nagy nyomatékkal mutatott rá, hogy a külföldi németiséggel foglalkozó németbirodalmi társadalmi szervezetek nemzetiszocialista irányítás alá kerülése, kifejezetten nemzeti-szocialista társadalmi szervezetekkel (pl.: Nationalsozialistische Kulturgemeinde,

⁷⁶ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 48. sz. dok.: Mackensen feljegyzése Gömbössel folytatott beszélgetéséről. Bpest, 1936. jan. 23.

⁷⁷ OL Küm. pol. res. 58. cs. 21. tétel, 748/1935. Kánya napijelentése Mackensen követtel folytatott megbeszéléséről. Bpest, 1935. nov. 16.; Gratz levele Kányához, Bpest, 1935. nov. 27.; Apor Gábor napijelentése Mackensennel folytatott megbeszéléséről. Bpest, 1935. nov. 29. Továbbá A Wilhelmstrasse és Magyarország, 45. és 50. sz. dok.: Mackensen követ jelentései. Bpest, 1935. nov. 21. ill. 1936. febr. 15.

⁷⁸ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 49. sz. dok.: Stieve követ tájékoztatója a budapesti követtség számára. Berlin, 1936. jan. 30.

⁷⁹ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 55. sz. dok.: Werkmeister budapesti követtségi tanácsos levele Twardowski külügyminisztériumi tanácsoshoz. Bpest, 1936. júl. 14.

Nationalsozialistischer Lehrerbund, Nationalsozialistische Studentenschaft, Hitlerjugend stb.) való szoros kapcsolatteremtése, továbbá a német nemzetiszocialista párt külföldi szervezete részéről történő közvetlen beavatkozás a német kisebbség ügyébe (Köhler, Kornhuber, Rademacher, Riedl, Schepky), mérhetetlenül fokozzák a népinémet mozgalom veszélyességét Magyarországon is, ahol a Volksdeutsche Kameradschaft jelentős része (pl. Basch, Faulstich, Goldschmidt, Mühl, Mischung stb.) már azon túl, hogy a magyar politikai nemzetegységet megbontó német népközösség gondolatának harcosa, egyben a nemzetiszocializmus magyarországi szállásainál is. A németországi nemzetiszocialista pártok (elsősorban a Völkischer Beobachter) és ifjúsági lapok (pl. Rolandblätter, Jung-Roland, Wille und Macht) ma már teljesen nyíltan és a legnagyobb hangerővel támogatják a Basch—Huss csoportot, amely névjegyzékek kijuttatásával könnyíti meg a németországi nemzetiszocialista lapok magyarországi terjesztését, és a nemzetiszocialista propagandaanyag óriási mértékű beáramlását. A népiségi munka és a nemzetiszocialista agitáció ma már nehezen választható széjjel, annál is inkább, mert a népiségi gondolat a német nemzetiszocializmus ideológiájának fundamentális összetevője lett.⁸⁰ Kozma belügyminiszter 1936 április végén el is rendelte, hogy az illetékes hatóságok — figyelmeztető jelleggel — idézzék maguk elé a Volksdeutsche Kameradschaft vezetőit, hallgassák ki őket, különös tekintettel németországi kapcsolataikra és tevékenységük anyagi forrásaira; továbbá igyekezzenek betekintést nyerni a Kultúra Kiadó Kft, az Agrária Rt. üzleti könyveibe, levelezésébe, az alapszabályilag el nem ismert, de megtúrt Suevia főiskolai német diákegyesület internátusi ellátási gyakorlatába. A német lakosságú községek különleges megfigyelés alá kerültek; az azokban feltűnő idegeneket a esendőrok azonnal kikérdezték kilétükről, céljaikról, s aggályra okot adó esetben kiutasították őket; megfigyelték, kihez, milyen külföldi sajtóterméket hoz a posta stb. A járási fősolgabírák jelentései alapján a főispánok havonta összesítő jelentéseket terjesztették fel a belügyminiszterhez a népinémet mozgalom megyéjükbeli helyzetéről.⁸¹

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület augusztus 20-án tartott tisztújító közgyűlésén visszájára fordult a Volksdeutsche Kameradschaft hónapok óta alkalmazott taktikája, hogy ti. a Gratz-féle vezetés elleni tiltakozásul a tagdíjfizetés megtagadására szólított fel. Gratz ugyanis tagkönyvescserét rendelt el, s a tagdíjat nem fizetők így önmagukat fosztották meg a vezetőségválasztásban való részvétel lehetőségétől.⁸² Az új főtitkár Ludwig Leber lett; Baschék oldaláról Faul-Farkas átpártolt Gratzékhoz; egyébként a szakadás teljessé vált. A németbirodalmi rokonszenvet és támogatást a Volksdeutsche Kameradschaft kizárólagosan élvezte, s a magyar kormány nagy megrökönyödésére nemzetközileg is magát tudta elismertetni a magyarországi németiség képviselőjének: az európai kisebbségek kongresszusa 1936 szeptemberi genfi ülésére, amelyre Gratz nem küldött delegációt, Huss és Goldschmidt utaztak el, s az elnökség, Gratz távirati tiltakozása ellenére, elfogadta a magyarországi németiség nevében való részvételüket.⁸³

A népinémet radikálisok és német birodalmi támogatóik várakozása elle-

⁸⁰ OL ME Nemzetiségi o. 35. cs. C. 15501/1936. Pataky memoranduma „A csonkaszabályzatok nemzeti és nemzetiségi viszonyok” tárgyában.

⁸¹ Uo. Pataky feljegyzése. Bpest, 1936. ápr. 27.

⁸² OL ME Nemzetiségi o. 35. cs. C. 16254/1936.

⁸³ OL Kozma-iratok 7. cs. „Einiges über die deutsch-ungarischen Beziehungen. September 1936” című feljegyzés.

nére a Kuria, mint legfelsőbb bíróság, 1936. június 24-én jóváhagyta a Basch elleni ítéletet, s szeptemberben meg kellett kezdenie öthónapos börtönbüntetését. A Deutscher Volksbote szeptemberi számát, amely az elítéltet dicsőítette, a magyar hatóságok elkobozták. Annál jobban tombolt a németbirodalmi sajtó, élén a nemzetiszocialista lapokkal, és a külföldi németiséggel foglalkozó speciális sajtóorgánumokkal. (Pl. Der Volksdeutsche, Der Auslandsdeutsche.) A stuttgarti Deutsches Auslandsinstitut propagandabélyeget bocsátott ki a népinémet mozgalom mártírjának tekintett Basch arcképével.⁸⁴

A magyarországi németiséggel való bánásmód miatti németbirodalmi elégedetlenségnek igen erőyes hangon adott kifejezést Neurath külügyminiszter, aki magyarországi látogatása során 1936. szeptember 20-án Kánya magyar külügyminiszterrel illetve 23-án Darányi Kálmán miniszterelnökhelyettesel tárgyalt, többek között erről a kérdéstről is. A német-magyar viszony elhidegülésével fenyegetődött, s mint Kánya feljegyezte, „minden szavából kiérezhető volt, hogy Hitler személyes utasítására beszél”. Különösen azon németbirodalmi egyetemi hallgatónók kiutasítását sérelmezte, akik nyáron magyarországi német falvakban akartak „népiségi munkát” végezni. Hangsúlyozta, hogy Hitlert a magyarországi németiség kulturális fejlődésének biztosítása érdekli, s nincsenek vele politikai szándékai. Darányi erre megjegyezte: jó hatású lenne, ha Hitler ezt nyíltan is kijelentené. Végül is abban történt megállapodás, hogy az eszmecserét a két kormány között a magyarországi német kisebbség ügyében folytatni kell.⁸⁵

Erre az eszmecserére Kozma belügyminiszter 1936. december 9–17-i berlini látogatása adott alkalmat. Darányi — október 12-től már mint az elhunyt Gömbös utóda a miniszterelnöki székben — néhány, a német igények méltánylására utaló nyilatkozattal igyekezett a légkört javítani.⁸⁶ Kozma ezalatt kidolgozta a megvitatást igénylő témákat s azok legcélszerűbbnek tűnő beállítását. Előkészületei során hatalmas tényanyagot gyűjtetett egybe a magyarországi népinémet agitációra, németbirodalmi — jórészt nemzetiszocialista — befolyásolásra vonatkozóan.⁸⁷ Ezzel párhuzamosan azonban a budapesti német követ, Mackensen, a magyar nemzetiségpolitikát terhelő adatok gyűjtésével foglalkozott, és különösen az utóbbi évek kampányszerű névmagyarosíttatásai tárgyában küldött fel Berlinbe tekintélyes mennyiségű bizonyító anyagot. A legnagyobb részletességgel tájékoztatta Kozma leendő vitapartnereit a várható érvelésről, tanácsokat adott a megfelelő ellenérvek tekintetében, és feljegyzést juttatott el a magyarországi németiségnek a németbirodalmi kormány által támogatandó követeléseiről. A német Külügyi Hivatal a maga részéről még azt a figyelemztetést tette mindehhez hozzá, hogy Kozmának a lengyelországi német kisebbséggel kapcsolatos németbirodalmi politikát illető esetleges kérdései tekintetében „a legnagyobb tartózkodás ajánlatos, nehogy a németiség ellen felhasználható érveket szolgáltatassunk neki”.⁸⁸

⁸⁴ Ol. Küm. pol. 173. cs. 21/7 tétel, sz. n./1936. Szabó György főkonzul jelentése. München, 1936. jún. 27.

⁸⁵ Ol. Küm. pol. res. 62. cs. 21. tétel, 652 és 796/1936.

⁸⁶ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 64. sz. dok.: Werkmeister jelentése. Bpest, 1936. okt. 22.

⁸⁷ Ol. Kozma-iratok 7. cs. „A csonkaországi német kérdésben megvitatást igénylő témák”, és „Tárgyalási anyag”.

⁸⁸ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 73., 73—1, 73—2. sz. dok.: Mackensen követ felterjesztései a német külügyminisztériumba. Bpest, 1936. nov. 29.

Kozma elutazása előtt, december 8-án, Darányi, Kánya, Kozma, Hóman és Pataky megbeszélést folytattak Mackensen követtel. Ennek során ígéretet tettek az 1935 karácsonyi iskolatörvény végrehajtására, és egy, az erőszakos névmagyarosítást elítélő miniszterelnöki nyilatkozatra. Keserűen sérelmezték viszont ezuttal is Alfred Rosenbergnek, a nemzetiszocialista párt külpolitikai hivatala vezetőjének a *Völkischer Beobachter*-ben 1936. november 15-én megjelent cikkét, amely — a népiségi gondolat jegyében — nem volt hajlandó támogatni a magyar irredentának a magyartöbbségű területek visszaszerzésén túlmenő igényeit. — Azt a gondolatot, hogy a magyar kultuszminisztérium igazolvánnyal lássa el a Németországból nem agitációra, hanem valóban tanulmányi célokra érkező egyetemi hallgatókat és oktatókat, s csak ezeket engedjék be a magyarországi német falvakba, Mackensen követ elfogadhatatlannak tartotta.⁸⁹

Berlini tárgyalásai alkalmával Kozma mind Frick belügyminiszternek, mind Dieckhoff külügyi államtitkárhelyettesnek előadta a Magyarországon folyó népinémet agitáció és a németbirodalmi sajtó magatartása miatti panaszokat, mire német részről kijelentették, hogy a VDA és a stuttgarti *Deutsches Auslandsinstitut* esetleges túlzásai ellen készek fellépni, de a magyarországi német népiség védelméről és támogatásáról nem mondanak le. Nem járultak hozzá a féléves sajtóbéke felvetett gondolatához: a németbirodalmi sajtó Magyarországgal szembeni hangjának megváltozását egyedül a magyarországi németiséggel való bánásmód megváltoztatásával érhetik el. Nyíltan kijelentették, hogy Basch *Volksdeutsche Kameradschaft*-ját ismerik el a magyarországi németiség valódi képviselőjének, a Gratz-féle Magyarországi Német Népművelődési Egyesülettel szemben. December 15-én Hitler is fogadta Kozmát és figyelmeztette: a trianoni Magyarországból már régen „nemzetiségi Eldorádót” kellett volna teremteni, ha az egykor magyar uralom alatt élt nem-magyar népek által lakott területek visszaszerzésére törekednek. Az utódállamokbeli német kisebbségek a jelenlegi körülmények között határozottan ellenzik ezt.⁹⁰

Ekkor már Sztójay Döme volt a berlini magyar követ, — elődjének, Masirevichnek, Göringgel támadt ellentétei miatt kellett távoznia, — aki a németek megengesztelésére alkalmas gesztusként Basch szabadonbocsátását sürgette.⁹¹ Ez kegyelmi úton meg is történt, egy hónappal kiszabott büntetésének letelte előtt. Ugyanakkor azonban a *Volksdeutsche Kameradschaft* Huss által benyújtott lapengedélyezési kérelmét elutasították. Huss ettől kezdve azon fáradozott, hogy a különböző magyarországi németnyelvű lapok (*Pfarrbote*, *Neues Politisches Volksblatt*, *Landpost*) valamelyikét megszerezze és a népinémet mozgalom szolgálatába állítsa.⁹² A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület erősítésére állami szubvencióját 1937 áprilisában évi 45 000 pengőre emelték. Ezzel szemben a *Kameradschaft* által kapott támogatást évi 150—200 000 pengőre becsülték.⁹³ Az Egyesület helyi szervezeteinek egyre erőteljesebb orientálódását Baschék felé idejében megakadályozandó, Gratz a Katymár községbeli szervezet működését felfüggesztette. Mágócs község szervezete viszont a központtal való szakítást jelentett be. Megindult a vidéki helyi szervezetek két

⁸⁹ Uo. 74. sz. dok. Mackensen jelentése. Bpest, 1936. dec. 8.

⁹⁰ Uo. 76, 76—1, 76—2. sz. dok. Továbbá OL Kozma-iratok 7. cs. „Miniszteri látogatásom Berlinben, 1936. dec. 9—17.”

⁹¹ OL Küm. pol. 423. cs. sz. n./1936. Sztójay jelentése. Berlin, 1936. dec. 19.

⁹² OL ME Nemzetiségi o. 35. cs. 15447/1936.

⁹³ OL ME Nemzetiségi o. 45. cs. 15561/1937.

táborra szakadása.⁹⁴ Az országba bezúduló német propagandaanyag mennyisége mitsem csökkent; a hamburgi Fichte-Bund már magyarnyelvű antiszemita röplapok terjesztésére is berendezkedett. Elszaporodtak a „Heil Hitler!” feliratú jelvények.⁹⁵ Az 1937 március eleji szélsőjobboldali puccskísérlettel kapcsolatban a budapesti német követ, Mackensen is gyanúba keveredett. Utódja Erdmannsdorff lett, míg ő maga külügyi államtitkár lett a Wilhelmstrassén.

Darányi 1937. május 14-én tett nyilatkozatával beváltotta ígéretét a névmagyarosítás erőltetésének határozott elítélését illetően. Ez a nyilatkozat kedvező hatást keltett, de mint Neurath külügyminiszter június 12—13-i budapesti megbeszélésein kiderült, nem tette feleslegessé annak a Kozma berlini látogatása során felmerült tervnek a realizálását, hogy a magyar belügyminiszter tegyen a magyarországi németiség kulturális fejlődésének szabadságát garantáló nyilatkozatot, amit német részről egy olyan nyilatkozattal honorálnának, amely a magyarországi németiség államhűségét hangsúlyozná.⁹⁶ A nyilatkozatcsere 1937. július 14—15-én történt meg, Széll József belügyminiszter, Kozma utóda, illetve Rudolf Hess birodalmi miniszter részéről, akit Hitler a külföldi németekkel kapcsolatot tartó szervezetek legfőbb felügyeletével bízott meg. Bizonyos átmeneti egyhülés következett be, amelynek jeleként németbirodalmi részről Blomberg hadügyminiszter, majd Funk sajtófőnök úgy nyilatkozott, hogy magyarországi látogatásaik alkalmával szerzett személyes tapasztalataik alapján a német kisebbség helyzetét teljesen megnyugtatónak látják, s ez a kérdés Németország és Magyarország viszonyában semmiféle zavaró körülményt nem képez.⁹⁷ Magyar részről azonban Kánya külügyminiszternek újólaj tiltakoznia kellett a Németországból szüntelenül és csapatostul érkező „vándormadarak” agitációja ellen; ezt a tiltakozást Erdmannsdorff követ „hallgatva vette tudomásul”.⁹⁸ Különösen nyugtalanító volt, hogy amikor a Volksdeutsche Kameradschaft 1937. augusztus 21-én nagyszabású Bleyer-emlékünnepelet rendezett a budapesti Zeneakadémia nagytermében, majd felavatta Bleyer sírkövét a Kerepesi úti temetőben, ezeken az ünnepségeken megjelentek a népinémet mozgalom olyan vezetői, mint Hans Steinacher, a VDA elnöke, az erdélyi szász származású Richard Csáki, a stuttgarti Deutsches Auslandsinstitut igazgatója, Franz Karmasin mérnök, a szlovákiai német népcsoport vezére stb.⁹⁹

Gratz Gusztáv, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöke, a Volksdeutsche Kameradschaft veszedelmes térhódítása láttán, 1937. szeptember 14-én memorandumot intézett Darányi miniszterelnökhöz: „Elérkezett az utolsó perc, amikor talán még lehetséges ennek a mozgalomnak elfojtása... Ha ennek a mozgalomnak nem tudjuk útját állani, akkor számolnunk kell azzal, hogy rövid néhány esztendő múlva a magyarországi németiség a német politika egyszerű eszközévé fog válni.” A memorandum tömör képet adott a náci Németországból támogatott Huss—Basch-féle mozgalom előretöréséről, és keserű szemrehányásokkal illette a kormányt, hogy a magyarországi németiség helyzetének rendezése terén elkövetett mulasztásaival, a rendezést akadályozó erőkkal

⁹⁴ OL ME Nemzetiségi o. 35. cs. C. 15667/1936.

⁹⁵ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 84. sz. dok.: Werkmeister jelentése. Bpest, 1937. márc. 10.

⁹⁶ OL Küm. pol. res. 65. cs. 21. tétel, 370/1937. Kánya napijelentése. Továbbá: A Wilhelmstrasse és Magyarország, 95. sz. dok.: Neurath feljegyzése. Bpest, 1937. jún. 12.

⁹⁷ OL Küm. pol. 423. cs. sz. n./1937. Sztójay jelentése. Berlin, 1937. júl. 23.; és uo. 175. cs. 21/7 tétel, sz. n./1937. Szent-István Béla napijelentése, Bpest, 1937. okt. 12.

⁹⁸ OL Küm. pol. 175. cs. 21/7 tétel, 2689/1937. Kánya napijelentése. Bpest, 1937. aug. 28.

⁹⁹ OL ME Nemzetiségi o. 45. cs. C. 16396/1938.

szembeni erélytelenségével, nem húzza ki a talajt azok alól, akik e kérdésben a külső beavatkozás szükségességét vallják. Rámutatott arra, hogy az 1935. évi iskolatörvény végrehajtása — a szülők megfélemlítése, illetve az iskolafenntartók szabotázsja folytán — alig halad előre; hogy Darányi nyilatkozata ellenére az iskolákban, katonaságnál, államvasutaknál stb. változatlanul tovább folyik a névmagyarosítás erőszakolása; hogy a hatóságok, esendőri, rendőri szervek, a magyar sovinizmusnak engedve, minden ellen fellépnek, ami német, és ahelyett, hogy támogatnák a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület tevékenységét, üldözik funkcionáriusait, nem engedélyezik gyűléseit, elkobozzák lapját és naptárait; ezzel szemben a Huss—Basch csoport agitációjával szemben korántsem mernek így fellépni, „külpolitikai okokra való tekintettel”. Gratz úgy érezte, hogy politikája esődöt mond: „Komolyan gondolkozom azon, nem teljesítenék-e a jelenlegi körülmények között hasznosabb feladatot, ha lemondva az Egyesület elnökségéről, és megszabadulva mindattól a feszélyezettségtől, amellyel ez a szerepem jár, nyíltan szembeszállnék a nyilvánosság előtt és a parlamentben egyfelől a Huss—Basch-féle agitációval és annak berlini támogatóival, másfelől pedig azokkal a felfogásokkal, amelyek lehetetlenné teszik a túlzók elleni eredményes küzdelmet”.¹⁰⁰

A miniszterelnöknek azonban sikerült Gratzot megnyugtatnia. Megígérte, hogy főispáni értekezletet hivat egybe, s azon oda fog hatni, hogy a megyei hatóságok a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület szervezkedését ne nehezítsék, hanem ellenkezőleg, mozdítsák elő. A Belügyminisztériumban egy főtisztviselő speciális megbízást fog kapni a német kisebbséggel kapcsolatos ügyek intézésére. Megígérte, hogy a Volksdeutsche Kameradschaft Deutscher Volksbote című lapját semmi körülmények közt sem engedi hetifappá változtatni. Végül kilátásba helyezte, hogy az Egyesület a vidéki csoportjaival való érintkezés fenntartására autót fog kapni. A Huss—Basch-csoport e célra már régebbről rendelkeztetett egy Németországból kapott autóval. Független maradt viszont a Gratz által kívánt intézkedések közül a szülői értekezletek útján — többnyire presszió alatt — történő iskolatípus-választás eltörlése, a hatóságoknak a német kisebbség helyzete rendezését célzó, kormányintézkedéseket szabotáló, vagy ezekkel szemben aktívan fellépő tisztviselői ellen fegyelmi eljárás indítása, a Németországból érkező propagandaanyag postai szállítási jogának megvonása, a Volksdeutsche Kameradschaft vezetőinél lefolytatandó házkutatások során terhelő bizonyítékok szerzése, Huss és társai perbefogása.¹⁰¹

Darányi és Kánya 1937. november 19—24-i berlini látogatásuk során Hitlerrel, Göringgel, Neurathal, Mackensennel tárgyalva, ismételten előhozták egyrészt az utódállamokbeli kisebbségi együttműködés, másrészt a magyarországi német kisebbség ügyébe való beavatkozás kérdését, de eredmény nélkül. A német tárgyalófélfel ezúttal is azt hangsúlyozta, hogy amíg a magyarországi németiség helyzete lényegesen meg nem javul, az utódállamokbeli együttműködés kilátástalan. Leszögezte, hogy a német birodalomnak miként a lengyelországi, úgy a magyarországi németiséget is kötelessége megvédenie az elnemzetietlenítéstől, s hogy ezt a kérdést olyanak tekintti, amely a német—magyar viszonyt mindig döntően befolyásolja. Mackensen külügyi államtitkár a magyar államférfiak kíséretében levő Pataky államtitkár előtt nyíltan felvetette azt a német kívánságot, hogy a magyar kormány ejtse el Gratzot, aki a német kormány számára

¹⁰⁰ OI. ME Nemzetiségi o. 45. es. C. 15311/1938.

¹⁰¹ Uo.

elfogadhatatlan, és Basch-sal tárgyaljon a magyarországi németiség ügyeit érintő kérdésekben. Ugyancsak hangsúlyozta azt a kívánságot, hogy a Volksdeutsche Kameradschaft időszaki lapja rendes hetilapként jelenhessék meg.¹⁰² A lap ügyében Erdmannsdorff követ úgy próbált Darányira hatni 1937 decemberében, hogy az engedélyezés fejében kilátásba helyezte a bonyhádi választókerület kormánypárti jelöltjével szemben fellépő népinémet ellenzéki jelölt visszalépését. Darányi az ajánlatot elutasította, Mühl pedig meg is bukott ezen az időközi választáson.¹⁰³

A magyar uralkodó körök amiatti aggályainak eloszlatására, hogy a német nemzetiszocialista párt magyarországi csoportja a német kisebbség népinémet irányzatának támogatásában és befolyásolásában tevékeny szerepet játszik, 1938 januárjában látogatást tett Budapesten Bohle külügyi államtitkár, az NSDAP külföldi szervezetének vezetője. Horthyval, Darányival és több magyar miniszterrel folytatott megbeszélésein kívül nyilvános előadásban is kijelentette, hogy a külföldi nemzetiszocialista pártszervezkedés kizárólag a külföldön élő németbirodalmi állampolgárokra szorítkozik, de semmiképpen nem terjed ki például a magyar állampolgárságú német kisebbségre.¹⁰⁴ Ennek az állásfoglalásnak a magyar kormány nagy jelentőséget tulajdonított, s a Neurath helyébe lépő új német külügyminiszternél, Ribbentropnál, március 4-én először látogatást tevő Sztójay útján is erre emlékeztetett.¹⁰⁵

Közben — ha csak csehszlovák viszonylatban is — megváltozott a német kormány álláspontja a kisebbségi együttműködés kérdésében. Hess, a Führer helyettese, és Lorenz SS-főcsoporth vezető, a Volksdeutsche Mittelstelle vezetője, a Darányiék látogatása után egyideig még Berlinben maradt Pataky nyomatékos kérésére, de mindenekelőtt Csehszlovákia felbomlására irányuló saját terveik kiérlelődése következtében, utasították a szudétanémet párt képviselőit, nemcsak a szlovákság, hanem a magyar kisebbség vezetőivel való kapcsolat-felvételre is.¹⁰⁶ Ezzel összefüggésben Frank — a szudétanémet párt vezérének Henleinnek helyettese — és Künzel 1938. február 11—12-én titokban Budapestre látogatott, ahol Darányival, Kányával, Patakyval, továbbá Bethlen István volt miniszterelnökkel tárgyalva, lépéseket tettek a Budapestről irányított magyar kisebbségi mozgalommal való együttműködés kiépitésére. Megállapíthatták, mennyire örülnek a magyar kormánykörök annak, hogy az utódállamokbeli kisebbségi együttműködésre vonatkozó, mindeddig elutasított vagy legalábbis elodázott kívánságuk végre kezd méltánylásra lelni; ugyanakkor felfigyeltek arra, hogy a magyar államférfiak „képtelenek” a népiségi gondolatot magukévá tenni: mind a magyar, mind a szudétanémet kisebbség irredentájával kapcsolatban történelmi jogcímet emlegetnek.¹⁰⁷

A magyar irredenta Csehszlovákia irányában megnövekedett reményei számottevő mértékben enyhítették a magyar uralkodó köröknek az Anschluss 1938 márciusi bekövetkeztével kapcsolatos aggályait. Igaz ugyan, hogy Ausztriának a német birodalomba történt bekebelezése hatására a magyarországi német-

¹⁰² A Wilhelmstrasse és Magyarország, 101, 102, 104, 105. sz. dok.: továbbá OL Küm. pol. res. 65. cs. 21. tétel, 680 és 685/1937.

¹⁰³ OL Küm. pol. res. 65. cs. 21. tétel, 704/1937.

¹⁰⁴ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 110. sz. dok.: Bohle feljegyzése, Berlin, 1938. febr. 3.

¹⁰⁵ OL Küm. pol. 176. cs. 21/7 tétel, 776/1938. Sztójay jelentése, Berlin, 1938. márc. 4.

¹⁰⁶ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 111. sz. dok.: Erdmannsdorff jelentése, Bpest, 1938. febr. 17.

¹⁰⁷ Uo. 112, 113, 114, 115. sz. dok. Künzel jelentései 1938. febr. 19.

ség körében megerősödtek a Nyugatmagyarország vagy esetleg az egész Dunántúl Németországhoz csatolásáról szóló híresztelések, s helyenként már horogkeresztes zászlókat is kitűztek, de Basch nyugalomra intett, s Erdmannsdorff is mindent elkövetett, hogy a magyar kormányt megnyugtassa, s figyelmét a magyarországi németiség felől a csehszlovákiai probléma irányába fordítsa.¹⁰⁸ Ez azonban nem sikerülhetett teljes mértékben, mert a szudétanémetekkel való együttműködésnek a magyarországi németiségre is voltak kihatásai: így például a hírhedt karlsbadi pontok mintájára a Volksdeutsche Kameradschaft is kiadta „minimális követeléseinek” nyolc pontját. Ezek már a lényegét tekintve magukban foglalták a népesoport-autonómia követelését, amely a német kisebbség öngazgatásának a központi államhatalommal nehezen összeegyeztethető szélsőséges fokát jelentette, s azt az igényt, hogy a magyarországi németiséget a Volksdeutsche Kameradschaft mint jogi személyiség (Rechtspersönlichkeiten) teljes kizárólagossággal képviselje. Előtérbe került a „népünk összefogása politikai pártkeretben” követelés is, s hogy ez mit jelent, nem lehetett kétséges Hess-nek a Deutsches Auslandsinstitut júniusi kongresszusán tett azon kijelentése után, hogy „németnek lenni annyi, mint nemzetiszocialistának lenni”.¹⁰⁹

1938 júniusában a Basch—Huss csoport megszerezte magának a Kőszegen megjelenő Günser Zeitungot, s propagandája szolgálatába állította.¹¹⁰ A magyarországi német agitáció bázisát különösen kiszélesítette az a körülmény, hogy a Dunagőzhajózási Társaság osztrák tulajdonban volt Pécs-környéki, többnyire német lakosságú szénbányaterületei az Anschluss következtében német tulajdonná váltak. A magyar kormány — 1938. május 13-a óta Imrédy Béla elnöklétével — a déldunántúli németiség szívében támadt ezen veszedelmes góc felszámolására vételi ajánlatot tett a német kormánynak, az azonban ezelől „népi-ségpolitikai okokból is” mereven elzárkózott.¹¹¹ Az 1938 augusztusi németországi látogatás alkalmával Imrédy Ribbentropot a magyarországi népinémet vezetők mérséklésére kérte, Horthy pedig személyesen meghívta Lorenet Magyarországra, a német kisebbség helyzetének tanulmányozására.¹¹²

A csehszlovákiai belső bomlasztásban való együttműködés eredményesnek bizonyult, de a magyar irredentát ebben is esalódások érték.¹¹³ A szlovák autonomista mozgalmat a német kormány nem engedte magyar befolyás alá vonni; s Hitler a magyarországi németekkel való rossz bánásmódra utalva elutasította azt a Darányi volt miniszterelnök által tolmácsolt kérést is, hogy népszavazás esetén a pozsonyi németeket az ottani magyarokkal való együtt szavazásra utasítsa, s az így elérhető többséggel Pozsony Magyarországhoz kerülhessen.¹¹⁴ A német és olasz döntőbírák 1938. november 2-án Bécsben a népiségi elv alapján a magyar többségű területeket ítélték Magyarországnak. A maradék-Csehszlovákia szlovák területein már október 6-a után szlovák autonóm kormány létesült, amelyben az ottani németiség Karmasin személyében államtitkárságot kapott, s szabadon érvényesülhettek népesoportautonómiára formált igényei. Az „ország-

¹⁰⁸ OL Küm. pol. 176. cs. 21/7 tétel, sz. n./1938. Imrédy feljegyzése. Bpest, 1938. máj. 13.

¹⁰⁹ Párttörténeti Intézet Archivuma. BM VII. Res. 1938. sz. n. 1938. máj. 22—29-i het összefoglaló jelentés a magyarországi belpolitikai helyzetről.

¹¹⁰ OL ME Nemzetiségi o. 45. cs. C. 16406/1938.

¹¹¹ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 127. ill. 188. sz. dok.

¹¹² Uo. 138. és 139. sz. dok.

¹¹³ Részletesen lásd *Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938—1941.* Bpest, 1967. 13—37. l.

¹¹⁴ A Wilhelmstrasse és Magyarország. 149. sz. dok.: Hewel feljegyzése. München, 1938. okt. 14.

gyarapítás” ellenében a német kormány hasonló követelést támasztott a magyar kormánnyal szemben is, ez azonban nem volt hajlandó Basch kinevezésére német államtitkárrá. Hozzájárult azonban ahhoz, hogy a Volksdeutsche Kameradschaft és ifjúsági szervezete (Jungkameradschaft) is legalizálja magát. Így alakult meg november 26-án Basch elnökletével a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn).¹¹⁵

Irnédy karácsonyi nyilatkozata leszögezte, hogy a kisebbségi kérdést szuverén belügyként kezelve, teljesíti a hazai németiség jogos kulturális igényeit, most már a tanítóképző intézetet, s egy-két német polgári illetve középiskola létesítését is beleértve. A Deutscher Volksbote 1939. január 1-től rendszeres hetilapként jelenhetett meg. A Kánya helyébe lépő új magyar külügyminiszter, Csáky István gróf, 1939. január 16-i berlini bemutatkozó látogatásakor Ribbentrop és Hess előtt egyaránt ígéretet tett „a német népiségi jogok tiszteletbentartására, amit német részről a birodalomhoz fűződő szorosabb viszony előfeltételeként jelöltek meg”. Erre a szorosabb viszonyra a magyar kormány elsősorban a további területgyarapodás érdekében törekedett.

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület — 1938 nyara óta 67 000 pengőre emelt állami szubvencióval — Pintér kanonok elnökletével vette fel a harcot a Volksbunddal: Gratz ugyanis lemondott. Az 1939. február 16-án Irnédy helyébe lépő Teleki Pál kormánya március 31-én 435 000 pengőt irányzott elő a legnagyobb titokban mint rendkívüli támogatást, a Volksbund tevékenységének ellensúlyozására. Keresztes-Fischer belügyminiszter a Volksbund alapszabályát április 13-án úgy hagyta jóvá, hogy abból előzetesen mindent kihúztak, ami túlment egy egyszerű német kultúregylet hatáskörén. Teleki és Csáky április végi, május eleji berlini tárgyalásai Hitlerrel, Ribbentroppal a német kisebbség ügyét is érintették. Az ekkor született megállapodás értelmében három volksbundistát (Mühl, Brandt, Mischung) kormánypárti listán jelölték a május 28—29-i parlamenti választásokra.

A Lengyelország megtánadására készülő németbirodalmi kormány átmenetileg enyhítette a magyarországi németiséggel kapcsolatos nyomását, mert nem akarta azzal megnehezíteni azon törekvését, hogy a magyar kormányt a lengyel konfliktusban a maga oldalára állítsa. Ez a törekvése nem járt sikerrel, s Teleki a második világháború kitörésére tekintettel hozott rendkívüli kormányintézkedéseket többek közt a Volksbund vidéki szervezkedésének megbénítására is felhasználta. A németek 1940 tavaszi nyugateurópai katonai sikerei után azonban már nem folytathatta ezt a politikát.

Az újabb és újabb területszerzésre törő magyar irredenta annyira elvakította a magyar uralkodó köröket, hogy a német birodalom kedvező állásfoglalásának elnyerése érdekében egyre inkább túltették magukat a magyarországi német kisebbség ügyeibe történő beavatkozás miatti aggályaikon. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés alkalmával, amikor Magyarország Észak-Erdély és a Székelyföld birtokába juthatott, Ribbentrop a magyarországi német kisebbségre vonatkozóan egy olyan diktátumot íratott alá a magyar külügyminiszterrel, Csákyval, amely az egymást követő eddigi magyar kormányok összes erőfeszítéseit semmissé téve, a magyarországi németiség náci irányzatát, a Volksbundot ismerte el a hazai német kisebbség egésze egyedül illetékes képviselőjének. A népcsoportautonómia minden lényeges kellékével, most már

¹¹⁵ A továbbiakban az 1938 novemberétől 1941 nyaráig terjedő szakaszt illetően Volksdeutsche Bewegung und ungarische Nationalitätenpolitik 1938—1941 c. tanulmányomra (Acta Historica, 1966) utalok.

gyorsuló ütemben épülhetett ki a német birodalom magyarországi „ötödik hadoszlopa”, amelynek jelentős szerepe volt a Szovjetunió elleni támadásba bekapcsolódott Magyarország második világháborús történetében.¹¹⁶

A két világháború közti magyarországi ellenforradalmi rendszer kormányai azon törekvésének bemutatása, hogy a német kisebbség ügyeibe történő német-birodalmi beavatkozást kiküszöböljék, vagy legalábbis korlátozzák, nincs ellentétben történetírásunk azon felfogásával, amely e rendszert és politikáját, mint a társadalmi haladás gúzsbakötőjét és az ország második világháborús katasztrófájának előidézőjét, alapvetően elítéli. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a magyarországi német befolyás elleni fellépésük akárcsak adatszerű feltárása miatt is már Bethlen, Károlyi, Gömbös, Darányi, Imrédy, Teleki történelmi felelőssége elmosásának, történetírói „felmentésüknek” vádját emelik azok, akik a magyarországi „népinémet” mozgalom tisztára mosásán fáradoznak, s a Volksbundot akarják felmenteni történelmi felelősségének súlya alól.¹¹⁷ Nyilvánvaló azonban, hogy történetírói kritikánk éle ebben a vonatkozásban elsősorban azok ellen irányul, akik — kívülről és belülről — az ország szuverenitása ellen törtek, s csak másodsorban, de nem kisebb súllyal, azok ellen, akik ennek a szuverenitásnak — éppen a haladó erőkkkel való szembenállásuk, sovinizmusuk és végzetes következményű irredenta politikájuk miatt — nem lehettek következetes, kemény és hatékony védelmezői. Nem őrizhette meg szuverenitását az az ország, amely maga is más országok szuverenitására tört, nem óvhatta meg magát a német irredenta hazai következményeitől, amikor maga is irredenta célokat kergetett. A németbirodalmi kormánnyal folytatott sorozatos tárgyalások feloldhatatlan ellentmondást tartalmaztak: nem lehetett elérhető a magyarországi német kisebbség ügyeibe való be nem avatkozás, ha ugyanakkor mindennél fontosabb volt az utódállamokbeli német kisebbségek megfelelő német birodalmi befolyásolásának igénye.

Ugyancsak végtelenül súlyos az ellenforradalmi rendszer kormányainak felelőssége abban, hogy a német kisebbség anyanyelvi jogainak, indokolt iskolaügyi panaszainak és kívánalmainak nem tett idejében, önszántából, és kellő határozottsággal eleget, s ezáltal valósággal kínálta a németbirodalmi beavatkozás lehetőségét. Ez a körülmény magyarázza, de korántsem menti azok álláspontját, akik a német kisebbségi jogok kivívásában a hatalmas német népközösség erejére kívántak támaszkodni. Ez ugyanis lényegében a német birodalom beavatkozásának igénylését jelentette, s eleve összeférhetetlen volt a magyar szuverenitással. A magyarországi németség körében kialakult „népinémet” mozgalmat nem azért bíráljuk, mert „felébresztette a német nemzeti öntudatot”, s ezzel összefüggésben síkra szállt a hazai németség jogos anyanyelvi, kulturális igényeiért, visszautasítva különböző asszimilációs törekvéseket, hanem azért, mert helyzetét „nemzethalállá” dramatizálva, — („Magyarország a németség

¹¹⁶ Vö. *Tilkovszky Loránt*: Niemiecka mniejszość narodowa na Węgrzech w okresie drugiej wojny światowej. (Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej, T. IV. 173—196. 1.); továbbá: A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében (Történelmi Szemle. 1968. évf. 3—4. sz.)

¹¹⁷ *Burgenländisches Leben*, 1967. évf. 11—12. sz. 55. l.: Zur Tragödie des ungarischen Volkes und der deutschen Volksgruppe in Ungarn: Die ewigen Überläufer. Gedanken zu einem neuen Dokumentarwerk Weidleins.

nagy temetője”) — előbb a weimari köztársaság leplezettebb, majd a hitleri Németország nyíltabb és erőszakosabb beavatkozási politikájának lett eszközévé.

„A nemzetiszocialista Németország még nem is létezett, amikor már volt népinémet mozgalom”, — hangsúlyozzák azok, akik most már szeretnék mozgalmukat a nemzetiszocializmustól elhatárolni, és „tisztá népiségi önvédelemként” feltüntetni. Csakhogy éppen a nemzetiszocializmus volt az, amely a német népközösség ideológiáját, s az abból következő „kisebbségvédelmi” beavatkozás politikáját nemcsak magáévá tette, hanem messzemenően kifejlesztette és a német birodalom befolyásának kiterjesztésére és elmélyítésére a legnagyobb határozottsággal alkalmazta. „1933 után nem támaszkodhattunk más Németországra, mint amilyen volt”, mondják, s hangsúlyozzák, hogy „banális külsőségek” alapján nem szabadna a népinémet mozgalmat a nemzetiszocializmussal azonosítani. E tekintetben elég megjegyeznünk, hogy a Volksbund elnökségének az 1940. évi bécsi diktátumot üdvözlő nyilatkozatában különös nyomatékkal szerepel, hogy a magyarországi németség ezentúl szabadon vallhatja nemzetiszocialista világnézetét, s magát e világnézet megtestesítőjének, Hitler Adolfnak vezetése alá helyezheti.¹¹⁸

Mindezek megállapításában a magyar történetírást a közelmúlt bonyolult és következményeiben is súlyos története tudományos tárgyilagosságú feltárásnak igénye vezérli. Ebben a vonatkozásban is vannak természetesen a történelemnek olyan tanulságai, amelyek aktuálisak, és több irányból is megiszívlelendők.

Л. ТИЛЬКОВСКИ

НЕМЕЦКИЙ ИРРЕДЕНТИЗМ И ВЕНГРИЯ. ПУТЬ НАРОДНО-НЕМЕЦКОГО (VOLKSDEUTSCH) ДВИЖЕНИЯ В ВЕНГРИИ

Резюме

Правящие круги Венгрии после Трианонского договора, пытаясь найти возможности и эффективные методы влияния венгерской ирреденты на три миллиона венгров, попавших под чужое господство в так называемых государствах-потомках, с большим интересом изучали действенность духовных средств немецкого ирредентизма и в первую очередь мысли о народной общности (Volksgemeinschaft). Но поскольку венгерская ирредента не ограничивалась венгерским населением (Volkstum), разделенным границами, а стремилась к возвращению территорий бывшей Великой Венгрии, населенной и не венгерскими народами, она не могла принять модель «ein Volk, ein Reich», и потому фундаментом великодержавной идеи и дальше оставалось историческое право, восходящее к первому венгерскому королю, Св. Стефану, основавшему многонациональную империю.

Но дело было не только в том, что духовные средства и практические методы немецкого ирредентизма не могли быть применены венгерской ирредентой с ограничениями, но также и в том, что идеология народной общности встретила многочисленные преграды при осуществлении сотрудничества немецкого и венгерского национальных меньшинств в Румынии, Чехословакии и Югославии: немецкие меньшинства этих государств как народные группы (Volksgruppe) всей немецкой нации (Gesamtdeutschtum) ждали директив не из Будапешта, а из Берлина, Мюнхена, Штуттгарта и других подобных центров движения народной общности и по ряду причин не находили выгодными более тесное сотрудничество с политикой венгерского меньшинства.

Наряду с этим венгерские правящие круги были обеспокоены больше всего тем, что под знаменем мысли немецкой общности все больше распространяется внешнее влияние в кругу немецкого меньшинства Венгрии Трианонского договора. Усилившийся в резуль-

¹¹⁸ Matthias Ambring: Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn. Stuttgart, 1954. 109. l.

тате Трианонского договора националистический психоз, направленный прогив национальностей, чрезвычайно затруднил удовлетворение во многих отношениях законных требований венгерских немцев; ограниченные мероприятия венгерского правительства в этом направлении, затягивание и неудовлетворительность их осуществления облегчила победное шествие пангерманской, а впоследствии и ярко выраженной национал-социалистической пропаганды. Статья прослеживает цепь переговоров, проводившихся между венгерским и немецким правительствами в 1930—1938 гг., в ходе которых венгерское правительство, с одной стороны, побуждало к сотрудничеству венгерского и немецкого национальных меньшинств, а с другой — стремилось предвосхитить внешнее вмешательство в дела немецкого меньшинства в Венгрии. Как показывает далее статья, не могла сохранить свой суверенитет страна, которая и сама, вырабатывая ирредентскую политику блока меньшинств, покушалась на суверенитет других государств. В статье прослеживается путь народно-немецкого движения (volksdeutsch) в тот же самый период от подпольного «Volksdeutsche Kameradschaft» до создания легального «Volksbund der Deutschen in Ungarn», роль которого в истории Венгрии периода второй мировой войны автор осветил в работе, опубликованной ранее («Történelmi Szemle», 1968/3).

L. TILKOVSKY

L'IRRÉDENTISME ALLEMAND ET LA HONGRIE. LA VOIE DU MOUVEMENT „VOLKSDEUTSCH” EN HONGRIE

Résumé

Les cercles dominants de la Hongrie de Trianon, en quête des moyens d'inspirer d'un esprit irrédentiste hongrois environ trois millions Hongrois devenus sujets des États Successeurs, ont suivi d'un grand intérêt l'effectivité des armes spirituelles de l'irrédentisme allemand, en premier lieu de l'idée de la Volksgemeinschaft (communauté du peuple). Puisque l'irrédentisme hongrois ne se limitait au Volkstum (communauté ethnique) des Hongrois séparés par des frontières, tout au contraire il aspirait aussi au recouvrement des territoires de l'ancienne Grande-Hongrie habités par des peuples non-Hongrois, il n'avait pas pu se servir de la formule „ein Volk, ein Reich” et devait, par conséquent, faire remonter l'idée de l'Empire Hongrois au droit historique originaire de Saint Etienne, le premier roi hongrois qui avait fondé l'empire multinational.

D'ailleurs il ne s'agissait pas seulement de ce que les armes spirituelles et les méthodes pratiques de l'irrédentisme allemand n'avaient eu pour l'irrédentisme hongrois qu'une applicabilité limitée, mais aussi de ce que l'idéologie de la communauté ethnique allemande est devenue un obstacle de la coopération des minorités allemandes en Tchécoslovaquie, Roumanie et Yougoslavie: les minorités allemandes de ces États, comme Volksguppen (groupes ethniques) du Gesamtdeutschtum (totalité du peuple allemand) recevaient leurs directives de Berlin, Munich, Stuttgart et d'autres centres pareils du mouvement de la communauté ethnique, non pas de Budapest. En outre, pour bon nombre de raisons elles n'avaient trouvé aucun avantage dans leur collaboration avec la politique de la minorité hongroise.

De plus, les cercles dominants hongrois s'étaient effrayés du renforcement de l'influence étrangère sur la minorité allemande de la Hongrie de Trianon. L'animosité contre les minorités nationales de la Hongrie, aggravée depuis le traité de Trianon, a rendu très difficile de satisfaire aux demandes justifiées — sous beaucoup de rapports — des Allemands de la Hongrie; la parcimonie des mesures y relatives du régime hongrois, le délai et l'insuffisance de leur exécution a facilité pour la propagande panгерманique, puis expressément national-socialiste de gagner du terrain.

L'étude suit de près les négociations consécutives du gouvernement hongrois avec le gouvernement allemand entre 1930 et 1938, au cours desquelles celui-là s'efforça d'atteindre d'une part une coopération entre les minorités allemandes et hongroises dans les États Successeurs, d'autre part de parer à une immixtion étrangère dans les affaires de la minorité allemande en Hongrie. L'auteur fait ressortir qu'un pays qui en étayant une politique de blocs minoritaires irrédentistes avait porté atteinte à la souveraineté d'autres pays, n'a pas pu garder sa propre souveraineté. L'étude esquisse la voie, pendant cette période, du mouvement allemand ethnique (volksdeutsch) à travers la „Volksdeutsche Kameradschaft” illégale jusqu'à la formation du „Volksbund der Deutschen in Ungarn” légal dont le rôle joué dans l'histoire de la Hongrie pendant la Deuxième Guerre Mondiale avait été déjà traité dans une étude précédente (Történelmi Szemle, No. 3 ze 1968) de l'auteur.